

Analiza povezanosti, inflacije, trgovinske otvorenosti i nezaposlenosti uz osvrt na post-tranzicijske zemlje

Buturajac, Mateja

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Economics and Business / Sveučilište u Zagrebu, Ekonomski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:148:626494>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-ShareAlike 3.0 Unported/Imenovanje-Nekomercijalno-Dijeli pod istim uvjetima 3.0](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-28**

Repository / Repozitorij:

[REPEFZG - Digital Repository - Faculty of Economics & Business Zagreb](#)

Sveučilište u Zagrebu

Ekonomski fakultet

Integrirani preddiplomski i diplomski sveučilišni studij

Poslovna ekonomija – smjer Financije

**ANALIZA POVEZANOSTI INFLACIJE, TRGOVINSKE OTVORENOSTI I
NEZAPOSLENOSTI UZ OSVRT NA POST-TRANZICIJSKE ZEMLJE**

Diplomski rad

Mateja Buturajac

Zagreb, rujan 2022.

Sveučilište u Zagrebu
Ekonomski fakultet
Integrirani preddiplomski i diplomski sveučilišni studij
Poslovna ekonomija – smjer Financije

**ANALIZA POVEZANOSTI INFLACIJE, TRGOVINSKE OTVORENOSTI I
INFLACIJE UZ OSVRT NA POST-TRANZICIJSKE ZEMLJE**

**ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN INFLATION, TRADE
OPENNESS AND UNEMPLOYMENT WITH REFERENCE TO POST-
TRANSITION COUNTRIES**

Diplomski rad

Student: Mateja Buturajac

JMBAG studenta: 0067552034

Mentor: izv.prof.dr.sc. Mile Bošnjak

Zagreb, rujan 2022.

Sažetak:

Početak devedesetih godina proces tranzicije je imao značajne posljedice na strukturu gospodarstva, ekonomske pokazatelje i općenito stanje u odabranim zemljama. Posljedice tranzicije koje su uzrokovane promjenama u gospodarstvima poput prelaska na tržišno gospodarstvo, privatizacije državnih tvrtki i povećane korupcije ispreplitala su se s promjenama društvenog karaktera. U novonastalim uvjetima zemlje se trude uspostaviti zadovoljavajuću razinu zaposlenosti, stabilne i efikasne državne institucije te kontrolu nad stopom inflacije. Otvaranjem svojih granica i aktivnim sudjelovanjem u međunarodnoj trgovini povećala se proizvodnja u post-tranzicijskim zemljama što je dovelo do prilike da se na tržištu rada pojave nova radna mjesta koja su značila smanjenje nezaposlenosti. Zemlje su tako imale slične ciljeve, no svaka od njih je imala drugačiji odgovor na probleme koje je donijela tranzicija. Stoga je potrebno analizirati kretanje nezaposlenosti, inflacije i trgovinske otvorenosti u post-tranzicijskim zemljama kako bi se mogao donijeti zaključak o njihovoj međusobnoj povezanosti.

Ključne riječi: inflacija, trgovinska otvorenost, nezaposlenost, post-tranzicijske zemlje

Abstract:

At beginning of the nineties, the transition process had significant consequences on the structure of the economies, economic indicators and the general situation in selected countries. The consequences of the transition caused by changes in economies such as the transition to a market economy, privatization of state-owned companies and increased corruption were intertwined with changes in society. In the newly created conditions, countries are trying to establish a satisfactory level of employment, stable and efficient state institutions and control over the inflation rate. By opening their borders and actively participating in international trade, production in post-transition countries increased, which led to the opportunity for creating new jobs on the labour market, which meant a reduction in unemployment. The countries thus had similar goals, but each of them had a different answer to the problems brought by the transition.

Key words: inflation, trade openness, unemployment, post-transition countries

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je diplomski rad / seminarski rad / prijava teme diplomskog rada isključivo rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na mojim istraživanjima i oslanja se na objavljenu literaturu, a što pokazuju korištene bilješke i bibliografija.

Izjavljujem da nijedan dio rada / prijave teme nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz necitiranog izvora te da nijedan dio rada / prijave teme ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem, također, da nijedan dio rada / prijave teme nije iskorišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

(vlastoručni potpis studenta)

(mjesto i datum)

STATEMENT ON THE ACADEMIC INTEGRITY

I hereby declare and confirm by my signature that the final thesis is the sole result of my own work based on my research and relies on the published literature, as shown in the listed notes and bibliography.

I declare that no part of the thesis has been written in an unauthorized manner, i.e., it is not transcribed from the non-cited work, and that no part of the thesis infringes any of the copyrights.

I also declare that no part of the thesis has been used for any other work in any other higher education, scientific or educational institution.

(personal signature of the student)

(place and date)

Sadržaj

1. UVOD.....	1
1.1 Predmet i ciljevi rada	1
1.2 Izvori podataka i metode istraživanja	1
1.3 Sadržaj i struktura rada.....	2
2. INFLACIJA U POST-TRANZICIJSKIM ZEMLJAMA	3
2.1 Teorijske odrednice inflacije	3
2.1.1. Uzroci inflacije	3
2.1.2. Inflacija potražnje	4
2.1.3. Inflacija troškova	4
2.2 Mehanizam djelovanja monetarne politike na inflaciju	6
2.3 Posljedice inflatornih kretanja u post-tranzicijskim zemljama	8
3. TRGOVINSKA OTVORENOST POST-TRANZICIJSKIH ZEMALJA	11
3.1 Liberalizacija trgovine u odabranim zemljama	11
3.1.1. Područja provođenja tranzicijskih reformi	11
3.1.2. Sporazumi o liberalizacije trgovini.....	12
3.1.3. Strategije provođenja reformi u tranziciji	15
3.2 Obujam i obilježja trgovinske razmjene.....	17
3.2.1. Trgovinska razmjena Baltičkih zemalja	17
3.2.2. Trgovinska razmjena zemalja Srednje Europe	18
3.2.3. Trgovinska razmjena zemalja jugoistočne Europe	19
3.3. Karakteristike trgovinskih politika odabranih zemalja.....	21
4. NEZAPOSLENOST U POST-TRANZICIJSKIM ZEMLJAMA	24
4.1 Tržište rada u odabranim zemljama	24
4.1.1. Uzroci i posljedice tranzicijskog procesa na tržište rada	24
4.1.2. Rigidnost tržišta rada.....	26
4.1.3. Obilježja tržišta rada post-tranzicijskih država	27
4.2 Obilježja nezaposlenosti u odabranim zemljama	28
4.2.1. Obilježja nezaposlenosti u Baltičkim zemljama	28
4.2.2. Obilježja nezaposlenosti u zemljama srednje Europe	30
4.2.3. Obilježja nezaposlenosti u zemljama jugoistočne Europe.....	31
4.3 Odnos inflacije i nezaposlenosti – Phillipsova krivulja.....	32
5. ANALIZA KRETANJA INFLACIJE, NEZAPOSLENOSTI I TRGOVINSKE OTVORENOSTI U POST-TRANZICIJSKIM ZEMLJAMA	37
5.1 Analiza kretanja stope inflacije odabranih zemalja	37
5.2 Analiza kretanja trgovinske otvorenosti odabranih zemalja	39
5.3 Analiza kretanja stope nezaposlenosti odabranih zemalja.....	40
6. ZAKLJUČAK	44

1. UVOD

1.1 Predmet i ciljevi rada

Pristupanjem raznim strateškim trgovinskim sporazumima i međunarodnim organizacijama zemlje svoja gospodarstva izlažu međunarodnim utjecajima. U današnjem vremenu globalizacije, šokovi i krize na financijskim tržištima u kratkom roku se prelijevaju na različita gospodarstva. Pokazatelji poput inflacije i nezaposlenosti ukazuju na kretanje i fazu ciklusa u gospodarstvima. U radu se želi prikazati veza između inflacije, nezaposlenosti i trgovinske otvorenosti, na temelju postojećih informacija o povezanosti inflacije i trgovinske otvorenosti. Navedeno će se odraditi na primjeru odabranih europskih post-tranzicijskih zemalja koje zbog prelaska s planskog na tržišno gospodarstvo imaju specifičnu strukturu gospodarstva. Predmet istraživanja rada je povezanost inflacije, nezaposlenosti i trgovinske otvorenosti u slučaju post-tranzicijskih zemalja obzirom na zadani empirijski okvir Romerove hipoteze, kretanje stopa inflacije, utjecaja monetarne politike na inflaciju, liberalizaciju tržišta post-tranzicijskih zemalja i samog prelaska na tržišnu ekonomiju te obilježja tržišta rada i nezaposlenosti u odabranim zemljama. Osnovni cilj rada je analizirati povezanost između inflacije, nezaposlenosti i trgovinske otvorenosti post-tranzicijskih zemalja pomoću empirijskih podataka o kretanja stopa i međuovisnosti navedenih čimbenika. Povezanost čimbenika će se prikazati na izabranim post-tranzicijskim europskim zemljama (Hrvatska, Slovenija, Srbija, Mađarska, Češka, Slovačka i Rumunjska). Dodatno, cilj rada je sistematizirati i obraditi odrednice inflacije, djelovanje monetarne politike na njezino kretanje kako bi se stekla teorijska podloga za daljnju analizu osnovnog cilja rada. Uz to cilj rada je i prikazati promjene u gospodarstvima post-tranzicijskih zemalja koje su dovele do promjena u strukturi gospodarstva, usvojene trgovinske politike te obilježja trgovinske razmjene. Također cilj je opisati tržište rada u navedenim zemljama te pobliže objasniti obilježja nezaposlenosti za odabrane zemlje uz teorijski okvir Phillipsove krivulje.

1.2 Izvori podataka i metode istraživanja

Kako bi se ostvario predmet i ciljevi rada, primarno će se koristiti sekundarni izvori podataka koji uključuju domaću i inozemnu stručnu literaturu uključujući stručne knjige, znanstvene članke, empirijska istraživanja, publikacije relevantnih institucija i tijela te podatke s provjerenih web stranica. Metode istraživanja koje će se primijeniti na pisanju ovog rada

uključuju metodu dedukcije, metodu indukcije, analize, komparacije, deskripcije i sinteze za sistematizaciju empirijskih istraživanja.

1.3 Sadržaj i struktura rada

Diplomski rad podijeljen je u šest poglavlja. U prvom poglavlju objašnjen je predmet diplomskog rada te su prikazani osnovni ciljevi rada. Uz to predstavljeni su izvori podataka i metode istraživanja te su definirani sadržaj i struktura rada. U drugom poglavlju iznosi se teorijski okvir uzroka inflacije u post-tranzicijskim zemljama te mehanizmi djelovanja monetarne politike na kretanje inflacije. U trećem poglavlju se obrađuje trgovinska otvorenost odabranih zemalja s naglaskom na liberalizaciju trgovine, obujam i obilježje trgovine te trgovinsku politiku. U četvrtom poglavlju predstavljena je nezaposlenost u post-tranzicijskim zemljama koja je dodatno objašnjena putem analize tržišta rada, obilježja nezaposlenosti te teorijskog odnosa inflacije i nezaposlenosti. Peto poglavlje sadrži analizu kretanja inflacije, nezaposlenosti i trgovinske otvorenosti odabranih post-tranzicijskih zemalja. Posljednje poglavlje diplomskog rada je zaključak u kojem se ustanovljuje povezanost između inflacije, nezaposlenosti i trgovinske otvorenosti u post-tranzicijskim zemljama na temelju podataka koji su iznijeti i analizirani u radu.

2. INFLACIJA U POST-TRANZICIJSKIM ZEMLJAMA

2.1 Teorijske odrednice inflacije

Inflacija je monetarni fenomen koji je zbog svoje ustrajnosti stalan predmet rasprave u ekonomskim krugovima. Inflacija je definirana kao kontinuiran i trajan rast opće razine cijena koji dovodi do pada kupovne moći građana (Dursun, 2019).

2.1.1. Uzroci inflacije

Uzroci inflacije najčešće su u kretanju ponude novca ili smanjenoj opskrbi dobrima. Poznavanje odrednica inflacije nosiocima ekonomske politike može pomoći u pronalaženju brzog i pravovremenog odgovora na obuzdavanje inflacije i sanaciju negativnih posljedica koje ostavlja na gospodarstvo. Prema istraživanju o odrednicama inflacije u zemljama s visokom i niskom stopom inflacijom koje su proveli Lim i Kun Sek (2015) na inflaciju utječu ponuda novca, državna potrošnja, rast BDP-a te uvoz dobara i usluga. U zemljama s visokom stopom inflacije dugoročni utjecaj na inflaciju ima ponuda novca i državna potrošnja. Državna potrošnja ima pozitivan utjecaj na inflaciju, a ponuda novca negativan utjecaj na inflaciju. S druge strane u zemljama s niskom stopom inflacije, rast BDP-a ima negativan utjecaj na inflaciju, a uvoz dobara i usluga pozitivan utjecaj. U zemljama koje imaju visoku stopu inflacije kratkoročno nijedna odrednica nema značajan utjecaj na kretanje inflacije. Ponuda novca, rast BDP-a te uvoz dobara i usluga imaju značajan kratkoročni utjecaj na inflaciju u zemljama koje imaju niske stope inflacije. Uvoz dobara i usluga je jedina iznimka koja ima negativan utjecaj na inflaciju u zemljama s niskom stopom inflacije. Kako bi se osigurala stabilnost u gospodarstvu odrednice koje imaju značajan negativan utjecaj na inflaciju trebale bi se kontrolirati kako bi se inflacija stavila pod kontrolu.

Dijeleći zemlje na one u razvoju i razvijene zemlje Totonchi (2011) raščlanjuje uzroke inflacije. U razvijenim zemljama su oni potaknuti rastom ponude novca. U zemljama u razvoju uzrok inflacije ne može se odrediti jednoznačno i najčešće je kombinacija više stvari koje proizlaze iz fiskalnih neravnoteža poput više ponude novca i deprecijacije tečaja koji je posljedica krize bilance plaćanja. Klasifikacija inflacije po vrstama je detaljno određena kako bi se ova pojava što bolje razumjela. Teorijski ona je objašnjena klasičnom teorijom i modernom teorijom inflacije, dok je pojava njezinih uzorka objašnjena inflacijom potražnje i inflacijom troškova.

2.1.2. Inflacija potražnje

Inflacija potražnje nastaje porastom agregatne potražnje u uvjetima potpune zaposlenosti. Teorijskim pregledom inflacije potražnje ona je objašnjena viškom agregatne potražnje nad agregatnom ponudom pri razini pune zaposlenosti (Machlup, 1960). S obzirom na uzrok zbog kojeg dolazi do viška između agregatne potražnje nad agregatnom ponudom teorije se dijele na klasičnu i keynesijansku teoriju. Klasična teorija se temelji na kvantitativnoj monetarnoj teoriji pretpostavljajući konstantnu brzinu opticaja novca. Inflacija se može držati pod kontrolom ako postoji kontrola nad porastom novčane mase jer monetaristi smatraju da novčana masa utječe na porast cijena. Novije monetarne teorije prihvaćaju klasične ideje, ali ugrađujući pretpostavku da brzina opticaja novca nije konstanta. Smatraju da je inflacija posljedica prevelikog rasta agregatne potražnje koji je potaknut pretjeranim porastom novčane mase te smatraju da se inflacija u dugom roku može kontrolirati jedino monetarnom politikom (Schwarzer, 2018). Keynesijanska teorija inflacije potražnje uzroke inflacije pronalazi u povećanju agregatne potražnje nad agregatnom ponudom te isključuje količinu novca u opticaju jer prema ovoj teoriji ona nije bitna za rast inflacije. Inflaciju troškova teže je kontrolirati nego inflaciju potražnje.

2.1.3. Inflacija troškova

Inflacija troškova ili inflacija ponude je uvjetovana smanjenjem agregatne ponude uz istu razinu agregatne potražnje. Razlog za smanjenje agregatne ponude je najčešće posljedica rasta neke od troškovnih sastavnica poput porasta plaća iznad produktivnosti, porasta dobiti ili porasta uvoza. Povećanje troškovnih komponenti se samo djelomično može prebaciti na potrošače, a kada do toga dođe kreće proces inflacije koji utječe na cijene svih ostalih sektora (Bowen, 1960). Ekonomisti koji su naklonjeni objašnjenju da je inflacija uzorkovana porastom troškova naglašavaju da uzrok inflacije nije u prevelikoj potražnji nego u tržišnim silama koje omogućuju rast nadnica do koje dolazi zbog velike pregovaračke moći sindikata gdje se posljedično rast nadnica prelijeva na potrošača (Wachter, 1974). Drugi uzrok inflacije troškova vide u direktnom povećanju cijena od tvrtka koje su oligopoli. Barth i Bennett (1975) sugeriraju da prema ovom pristupu ponuda novca se pasivno povećava dok nosioci monetarne politike pristaju na inflaciju kako bi izbjegli više razine nezaposlenosti.

Kada su u pitanju pritisci s troškovne strane, glavna funkcija politike dohodaka je nametnuti restrikcije na postotak plaće i porast cijena u nekonkurentnom sektoru koji ima visoke plaće tijekom pada potražnje. Ovakvo razlikovanje između sektora postoji zbog nekonkurentnih sektora u kojima često započinje prebacivanje troškova na potrošače. Uvriježeno je mišljenje da je inflacija sredinom pedesetih godina 20. stoljeća bila inflacija troškova proizvodnje. Razlog tome je činjenica da su nadnice rasle brže od produktivnosti rada što je dovelo do povećanja troškova proizvodnje te su porasle cijene i došlo je do inflacije. Angloamerički ekonomisti su bili naklonjeni ovoj tezi poznatijoj pod nazivom teza o inflatornoj spirali nadnica (Blanchard, O. J., 1986).

2.2 Mehanizam djelovanja monetarne politike na inflaciju

Inflacija je pojava čije kretanje ostavlja negativne posljedice kako na gospodarstva država tako i na njihova društva. Glavnu ulogu u reguliranju posljedica inflacije i nje same ima monetarna politika i središnje banke diljem svijeta kojima je glavna zadaća provođenje monetarne politike. Pred središnje banke su u vidu vođenja monetarne politike nametnuti mnogobrojni problemi.

Nositelji ekonomske politike često znaju biti naklonjeni inflaciji kako bi se potaknula agregatna potražnja i proizvodnja u gospodarstvu. S druge strane ograničavajući faktor je i vremenska usklađenost monetarne politike jer sve akcije koje se provode u sklopu monetarne politike, one prošle, sadašnje i buduće moraju biti sinkronizirane kako bi dovele do željenih rezultata. Zbog navedenog se u novije vrijeme sve više pažnje obraća na neovisnost i transparentnost središnje banke. Transparentnost je postala jedno od glavnih obilježja moderne monetarne politike jer su banke u zadnjih dvadeset godina posvetile više pozornosti na dostupnost informacija koje plasiraju u javnost te popratnih tumačenja svojih odluka kako bi javnost imala točne i jasne informacije. Novosti o načinu provođenju monetarne politike u budućnosti imaju značajan utjecaj na trenutačno ekonomsko stanje te je utjecaj veći što je bolja upoznatost s budućom monetarnom politikom (D'Amico i King, 2015). Kako je jedan od glavnih uzroka inflacije porast ponude novca za razumijevanje inflacije su bitni uzroci koji dovode do povećanja ponude novca. Kreirajući ekonomsku politiku s uvjerenjem da kretanje agregatne potražnje ima utjecaja na realni output povećava se ponuda novca te output raste iznad svoje ravnotežne razine. Navedeno se najčešće događa u razvijenim zemljama gdje je prihod od kreiranja dodatnog nova od manje važnosti za vladu, a glavni razlog je mogućnost odabira između inflacije i outputa. Kada kreatori ekonomske politike ne mogu obećati da će provoditi politiku niskih stopa inflacije unatoč tome što u dugom roku ne postoji izbor između inflacije i outputa Kydland i Prescott (1977) navode da će doći do rasta inflacije. Kreatori ekonomske politike će provoditi ekspanzivnu politiku kako bi kratkotrajno povećali output iznad njegove prirodne razine jer su inflacijska očekivanja niska te je stoga i granični trošak dodatne inflacije nizak. U tom slučaju javnost neće očekivati nisku inflaciju jer će očekivati akcije nositelja ekonomske politike. Diskrecijskom politikom je došlo do inflacije bez da su kreatori ekonomske politike morali povećati output. Kako bi se riješio problem sklonosti inflacije predlaže se određivanje monetarne politike na temelju pravila koja će obvezivati donosioc

monetarne politike. U ovom slučaju problem je nepredvidivost situacija koje ne mogu biti obuhvaćene pravilima te slučajevi postizanja niskih stopa inflacije zbog odstupanja od propisanih pravila. Uvođenjem pravila pokušava se smanjiti utjecaj neizvjesnosti koju donosi inflacije na smanjenje gospodarske aktivnosti (Makin, 1981).

Tako je na važnosti dobilo ciljanje inflacije koje provode mnogobrojne središnje banke poput Engleske, Švedske, Norveške i Finske. Središnje banke na temelju kontroliranja kratkoročnih kamatnih stopa objavljuju procjenu budućih gospodarskih kretanja te ju daju u javnu raspravu. Prednost ovog pristupa je što središnja banka koristi sve dostupne informacije o trenutnom stanju gospodarstva uključujući i kvalitativne informacije za pomoć kod određivanja potrebne razine kamatne stope. Također, prednost ovog pristupa polazi od činjenice da središnje banke kada ciljaju inflaciju moraju usvojiti promišljeni i svrsishodan pristup za akcije monetarne politike te način komunikacije o podlozi i opravdanosti tih akcija. Središnje banke koje koriste ciljanu inflaciju kao nominalno sidro obvezne su prilagođavati instrumente monetarne politike kako bi upravljale gospodarskim kretanjima kojima se ostvaruje ciljana inflacija. Središnja banka koja primjenjuje ciljano predviđanje inflacije obvezuje se prilagođavati instrumente politike na bilo koji način neophodan kako bi ostvarila gospodarske kretanje koje zadovoljavaju postavljeni cilj tj. ciljanu inflaciju (Woodford, 2007).

Osim obvezivanja na iznošenje pravodobnih i točnih informacija o odlukama koje se tiču ciljanja inflacije, središnje banke moraju redovito objavljivati projekcije na temelju kojih se donose odluke u obliku raznih izvještaja ili biltena. Na ovaj način se omogućuje upravljanje inflacijskim očekivanjima na nekoliko načina. Kako središnje banke redovito moraju objavljivati informacije vezane za ciljanje inflacije te to omogućava javnosti da provodi provjeru ide li monetarna politika u planiranom smjeru. Također javnost postaje upoznata s načinom na koji središnje banke reagiraju na rješavanje problema. Način na koji središnja banka percipira buduća kretanja inflacije izravno utječe na inflacijska očekivanja. Kod ciljanje inflacije najveće prepreke predstavljaju vremenski raskorak između trenutka kada se uvodi monetarna politika i trenutak njezina provođenja, šokovi na strani ponude i diskrecijska politika nositelja ekonomske politike. Pristup ciljanje inflacije u mnogočemu ovisi o kredibilitetu središnje banke, kredibilnosti projekcija inflacije i stavu javnosti o transparentnosti središnje banke (Benić, 2014).

2.3 Posljedice inflatornih kretanja u post-tranzicijskim zemljama

Inflacija je u zemljama koje su prošle kroz proces tranzicije bila jedan od čimbenika koji je bio od iznimne važnosti te su države težile držati ga pod kontrolom. Početkom 1990-ih zemlje srednje i istočne Europe kao i one bivšeg Sovjetskog saveza imale su visoke stope inflacije koje su bile posljedica raspada planskog gospodarstva. Inflacija mjerena za potrošačke cijene premašila je 100% u razdoblju u jedne godine za sve zemlje s iznimkom u Mađarskoj, Češkoj i Slovačkoj. Do 2003. godine je većina zemalja, ali ne sve, smanjila stopu inflacije na manje od 10%. Neke zemlje su relativno brzo uspjele stope inflacije dovesti do jednoznačenkastih brojki, ali stopa inflacije i dalje ostaje na višim razinama u usporedbi sa stopama inflacije u razvijenim zemljama (Barlow, 2010).

Tako je Romer (1993) u svome radu zaključio da su prosječne stope inflacije niže u manjim i otvorenijim zemljama. Smatra da neočekivana monetarna ekspanzija uzrokuje deprecijaciju realnog tečaja što zbog osjetljivosti otvorenijih zemalja na negativne posljedice realne deprecijacije dovodi do toga da su prednosti neočekivane ekspanzije obrnuto proporcionalne sa stupnjem trgovinske otvorenosti. Monetarne vlasti u otvorenijim zemljama će se u prosjeku manje širiti i rezultat će biti manja stopa inflacije.

Stabilizacija tijekom tranzicije uvela je institucionalne promjene najviše u području neovisnosti središnje banke i u pokušajima upravljanja monetarnim intermedijarnim ciljevima poput nominalnog sidra deviznog tečaja i ciljanje inflacije. Provođenje ovakvih aktivnosti ovisilo je o kredibilitetu načina na koji su se provodile, a potpora tome bile su i strukturne reforme koje su se provodile. Prema Christoffersen (1996) proizvodnja je u zemljama središnje Europe bila u naglom padu do 1993. godine, a u Baltičkim zemljama, Rusiji i državama bivšeg Sovjetskog saveza ovaj trend se odvijao do 1996. godine te je kumulativni pad bio značajno veći u potonjem slučaju. U isto to vrijeme inflacija je brzo dovedena pod kontrolu u tranzicijskim zemljama središnje Europe.

Ovakve prilike su bile popraćene takozvanim šok terapijama ili big bang strukturalnim reformama. Također inflacija se i u pojedinim državama pojavila i u drugom valu u razdoblju od 1993. do 1995. godine te je uzrok bio zastoju u provođenju strukturalnih reformi. Tako je kao posljedica stabilizacije stopa inflacije i njihovog smanjenja i sama proizvodnja krenula rasti u periodu od dvije godine.

U Bugarskoj, bivšoj Čehoslovačkoj, Rumunjskoj i državama bivšeg Sovjetskog saveza, otvorena inflacije u kasnim 80-ima i početkom 90-ih bila je novi fenomen. Ona je u ovim državama bila očekivana, ali razmjerno podcijenjena pojava koju je karakterizirao visok skok u cijenama kojeg su pratile neprekidno visoke stope inflacije. Nasuprot njima, zemlje poput Poljske i zemlje bivše Jugoslavije naslijedile su visoke stope inflacije iz socijalističkog vremena (Sahay, 1996). Skok u razinama cijena nakon liberalizacije kretanja cijena u tranzicijskim zemljama bio je veći što je bio veći inicijalni iznos viška likvidnosti i što su cijene u zemljama bile slobodnije u planskim gospodarstvima.

Iako je inflacija kao pojava uspješno stavljena pod kontrolu prilikom procesa tranzicije kao moguće posljedice njezinih visokih stopa navode se korupcija i neadekvatno provedeni procesi privatizacije. Abed (2000) naziva korupciju posljedicom slabosti ekonomskih struktura i institucija. Rješenje za korupciju pronalazi u odgovarajućim strukturnim i institucionalnim reformama. Korupcija je problem koji je prisutan u političkom procesu ili u pravosudnom sustavu te nije isključivo ekonomske prirode, ali onemogućuje sposobnost države da obavlja svoje funkcije poput ponude javnih dobara i usluga, reguliranja tržišta ili posrednika kod redistribucije dohotka. Uvjeti koji su vladali u tranzicijskim zemljama neposredno prije i nakon sloma socijalističkog sustava stvorili su idealne uvjete za rast monetarne korupcije (Kaufmann i Siegelbaum, 1997). S početkom tranzicije i pojavom većih količina gotovine, stabilnih stranih valuta i robe iz zapadnih zemalja uspostavljen je temelj za tradicionalne oblike korupcije. Viša razina korupcije se može povezati s višim stopama inflacije preko bijega kapitala i utajom poreza koji smanjuje poreznu osnovicu i potiče državu da pribjegne seignioragu (Abed, 2000). Rezultati istraživanja pokazuju da su manja korupcija i duboke strukturne reforme povezane s nižom inflacijom. Korupcija kao takva pojava ima negativne učinke na troškove poslovanja, ukupna ulaganja i rast.

Jedno od ključnih pitanja procesa tranzicije bilo je provođenje privatizacije. No privatizacija kao takva nije bila svugdje uspješno provedena. U mnogim slučajevima privatizacija nije bila provedena demokratskim odlučivanjem i promišljanjem o pozitivnim i negativnim posljedicama koje će donijeti. Sukladno tome strategije o provođenju privatizacije nisu bile dovoljno pažljivo formulirane već su za pojedine segmente stihijski odrađene bez dublje analize problema. Odluka o provođenju privatizacije je u velikoj većini država koje su prolazile kroz tranziciju nametnuta kako bi se smanjio utjecaj starog sustava dok s druge strane nisu

postojale nove institucije koje su se trebale brinuti da privatizacija bude provedena na adekvatan način.

Mnogo prije nego što su bile odobrene i provedene bilo kakve formalne strategije privatizacije, neformalno se odvijao posebno korumpiran oblik "spontane privatizacije" kroz očitu krađu državne imovine i preusmjeravanje prihoda iz državnih poduzeća od strane njihovih menadžera.

Kao još jedna posljedica inflatornih kretanja u nekima od tranzicijskih zemalja došlo je do pojave Olivera-Tanzi efekta. Pod tim efektom smatra se onaj slučaj kada porast cijena prijeđe maksimalnu stopu inflacije i kad oslabljena realna naplata poreznih prihoda nadjača dobitke od dodatne emisije novca. Olivera-Tanzi efekt će biti jači što je progresivnost svih poreza manja, što u strukturi poreza već udio indirektnih poreza na promet i trošarina sa specifičnim poreznim stopama te što se porezni sustav teže prilagođava porastu cijene uvođenjem diskrecionih mjera (Anušić i Švaljek, 1995). U Hrvatskoj se navedeni efekt mogao vidjeti u programu stabilizacije iz 1993. godine. Analizom je pokazano da inflacija u Hrvatskoj ima uvijek negativne učinke na realne prihode od realnih poreza tj. da svaka inflacija stvara velike šanse za ulazak u deficit.

3. TRGOVINSKA OTVORENOST POST-TRANZICIJSKIH ZEMALJA

3.1 Liberalizacija trgovine u odabranim zemljama

Globalizacija je proces intenzivnijeg povezivanja država svijeta koji je za svoju posljedicu imao i ubrzani prijenos informacija koji je državama koje su bile s druge strane Željezne zavjese omogućio uvid u nove ekonomske i političke prilike država koje su imale tržišna gospodarstva te su one odlučile postupno ukloniti zapreke tokovima kapitala, dobara, usluga i inozemnih investicija.

3.1.1. Područja provođenja tranzicijskih reformi

Prema Saçık (2009) citirano u Erkisi (2019) liberalizacija trgovine jedne zemlje prikazuje stupanj slobode u provođenju trgovinskih politika u procesu održavanja trgovinskih odnosa s ostatkom svijeta. Özcan i sur. (2018) navode da je otvorenost trgovine, kanal kojim se robe i usluge, izravna strana ulaganja i priljevi kapitala kreću preko granica ili u određene zemlje i regije, temelj gospodarskog rasta za zemlje u razvoju.

Proces tranzicije s planskog na tržišno gospodarstvo bio je uzrokovan različitim ekonomskim i političkim čimbenicima. Pad Berlinskog zida koji je simbolično označio prestanak razdoblja komunizma, omogućio je državama da otvore svoja gospodarstva i ustroje svoje države nalik na one Zapadne Europe i SAD-a. Za neformalni početak tranzicije planskih gospodarstava može se uzeti i usvajanje Stabilizacijskog programa Poljske 1. siječnja. 1990. (Fischer i sur., 1996).

Prema Bayer (2016) posljedice tranzicije i same liberalizacije trgovine su vidljive u znatnom povećanju obujma međunarodne trgovine i međunarodnih tokova kapitala. Prema podacima Svjetske banke (2015) obujam svjetske trgovine, kao postotak BDP-a, porastao je s 25,62% u 1960. godini na približno 60% u 2013. godini. Osim ekonomskih prilika zemlje su pristupile promjeni institucionalne i pravne infrastrukture kako bi poboljšale pravedne uvjete tržišnog natjecanja u svojim zemljama. Za navedene postupke tranzicijske zemlje bile su dodatno motivirane kako bi što prije bile integrirane s ostalim državama članicama Europske unije i ispunile zahtjeve za članstvo u Europskoj uniji. Osim toga radile su na tome da što prije liberaliziraju svoju trgovinu, uključe se na međunarodna financijska tržišta te provedu strukturne reforme.

Za Fischer i sur. (1996) glavna područja aktivnosti na koja su države bile usmjerena u procesu tranzicije su makroekonomska stabilnost, liberalizacija cijena, trgovine, konvertibilnost

tekućeg računa, reforma rada poduzeća s naglaskom na privatizaciju, stvaranje uvjeta za osiguranje socijalne sigurnosti, razvoj pravnog i institucionalnog okvira za tržišno gospodarstvo.

Teodorović (2002) navodi da postoji širi konsenzus o područjima koja su bila definirana planovima o reformama unutar tranzicijskih zemalja, a to su: makroekonomska stabilnost, strukturalne prilagodbe, fiskalne reforme, liberalizacije trgovine i cijena, nametanje oštrih proračunskih ograničenja, stvaranje pozitivnog poslovnog okruženja, pravna reforma, reforma pravosudnog sustava te reforma institucija javnog sektora. Uspjesi na navedenim područjima imaju za posljedicu veće stope ekonomskog rasta. Kako ističe Bayar (2016) trgovinska otvorenost i ekonomska sloboda u dugom roku imaju pozitivan učinak na ekonomski rast, no financijska otvorenost može usporavati ekonomski rast. Kako bi došlo do povećanje koristi od liberalizacije trgovine bilo je potrebno kod post-tranzicijskih zemalja osvijestiti potrebu da poboljšaju svoju institucionalnu infrastrukturu i postepeno smanjuju trgovinske barijere. Kako se liberalizacijom miču prepreke trgovine, zemlje su slobodne proizvoditi i prodavati veće količine proizvoda i usluga u kojima su specijalizirane te ih plasiraju na međunarodna tržišta. Razvojem međunarodne razmjene dolazi do povećanja razine nacionalnog dohotka te do povećanog uvoza sirovina i materijala koji se ne mogu proizvoditi unutar zemlje zato slobodna trgovina omogućuje razvoj novih tehnika u proizvodnji i općenito novih tehnika. To dovodi do povećanja ukupne faktorske produktivnosti, posljedično povećanja proizvodnje, zaposlenosti i potrošnje. Zaključno kvaliteta institucija i pravnog sustava te pravosuđa bitan je preduvjet za osiguranje dugotrajnih i stabilnih stopa ekonomskog rasta. Utjecaj liberalizacije trgovine na ekonomski rast zemlje ovisi i o tehnološkim eksternalijama i mogućnosti zemlje da ovlada njima te ih iskoristi za vlastitu produktivnost i konkurentnost na međunarodnom tržištu. Iako financijska otvorenost može usporiti gospodarski rast, ona uz odgovarajuću financijsku infrastrukturu i uređena financijska tržišta može doprinijeti da gospodarstvo zemlje ima ekonomske koristi.

3.1.2. Sporazumi o liberalizacije trgovini

Kako bi se post-tranzicijske države što bolje integrirale u trgovinske aktivnosti kako u Europi tako i u svijetu potpisan je niz trgovinskih sporazuma koji uređuje trgovinu među članicama unutar određenih regija u Europi i sa samom Europskom unijom.

Neki od trgovinskih sporazuma koji su potpisani na prostoru država jugoistočne Europe imaju za cilj osigurati rast međunarodne trgovine među zemljama, potaknuti rast izravnih stranih ulaganja i specijalizaciju proizvodnje uz promjenu strukture izvoza. Državama jugoistočne Europe (Hrvatskoj, BiH, Srbiji, Albaniji, Crnoj Gori i Makedoniji) krajem devedesetih godina bio je nametnut uvjet za regionalnu trgovinsku integraciju kroz ispunjavanje uvjeta za članstvo u Europskoj uniji (Pjerotić, 2008).

Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju jedan je od instrumenata Procesa o stabilizaciji i pridruživanju, posebnom programom Europske unije za zemlje Zapadnog Balkana koje žele postati članice Europske unije. U programu se stavlja imperativ na složnost i suradnju oko provedbe regionalne suradnje zemalja u različitim područjima. U ekonomskom polju se promicanje regionalne suradnje pokušava ostvariti liberalizacijom trgovine koja je jedan od glavnih instrumenata. Sredinom 2001. na inicijativu Europske unije ministri država jugoistočne Europe potpisali su Memorandum o razumijevanju trgovinske liberalizacije i olakšavanju trgovine u zemljama regije. Memorandum predlaže početak sklapanja bilateralnih sporazuma o slobodnoj trgovini između nekih od zemalja jugoistočne Europe kojem je cilj smanjenje ili potpuno uklanjanje tarifnih i drugih trgovinskih barijera. Naveden Memorandum i SSP (Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju) imaju slične ciljeve za zemlje potpisnice s naglaskom na pomoć zemljama koje žele biti dio europskih integracija, uz očuvanje regionalne stabilnosti.

Na sjeveru Europe primjer jednog ovakvog sporazuma je Baltičko područje slobodne trgovine skraćeno BFTA. To je bio trilateralni sporazum između Estonije, Litve i Latvije potpisan 1994. godine kojim se uređuje trgovina između ove tri države. Sumilo (2006) u svom radu objašnjava da su ciljevi ovog sporazuma bili povećanje obujma trgovine između zemalja kako bi se promicali skladni gospodarski odnosi koji bi doveli do povećanja gospodarske aktivnosti, kreiranje uvjeta rada u kojima bi se povećala produktivnost rada te promicanje financijske stabilnosti kao preduvjeta gospodarskog oporavka ove tri zemlje. U sporazumu je uređen uvjet u kojem sve svim stranama moraju osigurati jednaki i pravedni uvjeti trgovine. Naglasak se stavio i na razvoj suradnje za područja trgovine koja nisu bila uključena u sami sporazum poput zaštite investicijskog okruženja i stvaranja zajedničkog baltičkog tržišta. Kasnije su se u sporazum uključile i stavke poput trgovine poljoprivrednim dobrima i hrane koja ima podrijetlo iz baltičkih zemalja. Sporazumom je predviđeno da se neće uvoditi nova kvalitativna ograničenja uvoza ili izvoza. Baltičko područje slobodne trgovine bio je sporazum kojim je

potaknuta liberalizacija trgovine između Estonije, Litve i Latvije, ali je u praksi nailazio na prepreke. OECD (2000) je proveo regionalnu procjenu u kojoj je zaključeno da usprkos provođenju sporazuma o slobodnoj trgovini, razina trgovine u tri baltičke zemlje je ostala ista.

Većina post-tranzicijskih zemalja nakon pada komunizma i prelaska na tržišno gospodarstvo u svojim dugoročnim planovima ima članstvo u Europskoj uniji. Europska unija je kao uvjet potencijalnim zemljama kandidatkinjama, kako bi omogućila stabilnost u pojedinim regijama i potaknula intraregionalnu trgovinu, nametnula i uvjet sklapanja različitih sporazuma o slobodnoj trgovini. Jedan od takvih primjera je i CEFTA – Srednjeeuropski sporazum o slobodnoj trgovini. Kosma i sur. (2003) u svome radu tvrde da su postojala dva cilja koja su trebala biti ostvarena. Prvi cilj je bio demonstracija sposobnosti zemalja srednje i istočne Europe u provođenju kooperativnih trgovinskih sporazuma. Drugi cilj je bio uspostavljanje starih trgovinskih tokova unutar regije kako bi se smanjila ovisnost država u pogledu izvoza dobara i usluga u Europsku uniju. Kao i kod BFTE, najveći nedostatak ovog sporazuma je što je jako malo ili nimalo potaknuta intraregionalna trgovine među državama središnje i istočne Europe. Prema Baldwinu (2009) sporazumi bi doprinijeli stvaranju hub-and-spoke čvorišta. Trgovinski tokovi bi se preusmjerili od država članica CEFTA prema Europskoj Uniji te bi države srednje i istočne Europe bile isključivo usmjerene na trgovinu s Europskom unijom što bi povećalo osjetljivost na šokove koje bi se mogli preliti iz tržišta EU. Naposljetku su ovi scenarij potaknuli države potpisnice sporazuma na detaljno proučavanje problema i pronalaženje rješenja.

Usprkos velikim pomacima u liberalizaciji trgovine u post-tranzicijskim zemljama devedesetih godina 20. stoljeća zemlje bivše Jugoslavije ostale su izdvojene kao zemlje koje nisu imale značajnog pomaka u sklapanju trgovinskih sporazuma o slobodnoj trgovini. Nakon raspada Jugoslavije prvih godina je zbog ratnog okruženja situacija u gospodarstvu bila izrazito nepovoljna te su države zbog sankcija bile izbačene ili nisu uključivanje u neke od trgovinskih sporazuma. Primjerice između Hrvatske i Srbije dugo vremena nije dolazilo do suradnje i sklapanja bilateralnih trgovinskih sporazuma kojima i se liberalizirala trgovine između dvije zemlje. Obje države nisu pokazale interes za obnovom i poticanjem trgovinskih aktivnosti te su spriječile pokušaj obnove starih trgovinskih tokova.

3.1.3. Strategije provođenja reformi u tranziciji

Kako bi tranzicija bila provedena što uspješnije, u samom procesu naglasak se stavio na makroekonomsku stabilizaciju i restrukturiranje mikroekonomskog dijela gospodarstva. Među post-tranzicijskim zemljama postoji razlika u načinu na koji su pojedine države provodile reforme i kojom brzinom. Dva suprotstavljena pogleda su bila agilna i trenutni pristup takozvanih big bang promjena nasuprot postupku koji je reforme započinjao postupno. Fischer i sur. (1996) navode u radu da se u teoriji brzi pristup reformiranju sustava mogao postići u određenim poljima reformi poput makroekonomske stabilnosti i liberalizacije trgovine, a za liberalizaciju cijena, konvertibilnost tekućeg računa, reforma rada poduzeća s naglaskom na privatizaciju, stvaranje uvjeta za osiguranje socijalne sigurnosti vjeruje da odluke o promjenama mogu doći i kasnije.

Svejnar (2002) dijeli načine na koji provedena tranzicija na dvije vrste. Većina tranzicijskih zemalja je na samom početku krenula u strelovito provođenje reformi u silu što autor naziva reforme prvog tipa. S druge strane postojale su i države kod kojih se vidjela značajna razlika u provođenju makroekonomske politike i to su bile države drugog tipa prema autoru. Države koje su reforme provodile brzopotezno su se fokusirale na makroekonomsku stabilizaciju, liberalizaciju cijena i raspuštanje institucija iz socijalističkog režima. Makroekonomska politika se oslanjala na restriktivnu fiskalnu i monetarnu politiku, kontrolu nad nadnicama i najčešće fiksiranom tečaju. U slučaju većine zemalja je došlo do smanjivanja subvencija državnim poduzećima koja su ili restrukturirana ili raspuštena. Kako bi osigurali poticajnu atmosferu za poduzetništvo uklonili su se prepreke za osnivanje novih poduzeća i banaka te se provela privatizacija. Došlo je i ukidanja to jest reformiranja centralne banke koja je imala ulogu banke za stanovništvo i investicijske banke te su se osnovale središnje banke kakve danas znamo. Nasuprot tome, postojale su i reforme drugog tipa koje su omogućile razvoj i provođenje zakona i regulacije te osnivanje institucija na kojima će počivati tržišno orijentirane ekonomije. U ovom slučaju su se reforme najvećim dijelom odnosile na privatizaciju velikih i srednjih poduzeća, stvaranje pravosudnog sustava i pravosudnih institucija; dubinski razvoj održivog komercijalnog bankarskog sustava i primjerenih regulatornih tijela. Razlika u tome na koji način i kojom brzinom će države provesti jedan od dva tipa reforme bila je u njihovoj sposobnosti da prikupe porez kojim financira javne programe i njihova sposobnost da korupciju svede na minimum. Reforme tipa jedan su generalno više težile smanjivanju

subvencija i smanjenje opsega vlasti im je bilo nametnuto. Kako god u provođenju reforma drugog tipa bilo je naglašeno da je potrebno ukloniti sveprisutnu diktatorsku državu, ali uz kreiranje države koja može omogućiti provođenje jednakih pravila za sve na tržištu. Države su započinjale reformske procese različitim brzinama. Mađarska je jedna od država koja je imala oprezan i postepen proces liberalizacije uvoza jer je imala uvjete otvorenije trgovine od ostatka post-tranzicijskih zemalja (Nagy, 1994).

3.2 Obujam i obilježja trgovinske razmjene

Prije početka tranzicijskog procesa trgovinska razmjena u zemljama planskog gospodarstva bila je određena geografskim i političkim položajem zemalja. Tako su neke od zemalja iza Željezne zavjese održavale trgovinske veze međusobno te su sukladno tome osnovale Vijeće za međusobnu ekonomsku pomoć kojem je cilj bio regulacija međunarodne trgovine i odgovor na ponuđenu financijsku pomoć SAD-a Mađarskoj, Bugarskoj, Čehoslovačkoj, Poljskoj i Rumunjskoj čemu se SSSR oštro usprotivio. Proizvodnja dobara se bazirala na specijalizaciji te je svaka zemlja proizvodila određena dobra prema potrebama SSSR-a. Trgovina među zemljama u Vijeću se odvijala bilateralno te prema dogovoru, a uz to je bila pod nadzorom SSSR-a što je dovelo do situacije da nijedna zemlja sama nije bila ekonomski neovisna. U novije vrijeme, kako navodi Gnanon (2018) trendovi u međunarodnoj trgovini zaokrenuli su u smjeru protekcionizma, smanjenja suradnje na multilateralnoj razini i polaganim zaustavljanjem liberalizacije trgovine kako na međunarodnoj tako i na domaćoj razini.

3.2.1. Trgovinska razmjena Baltičkih zemalja

Estonija je u 2020. godini prema publikaciji UN Comtrada najviše trgovala sa europskim zemljama, potom istočnom Azijom i Sjevernom Amerikom. Kod uvoza roba i usluga u Estoniji po obujmom trgovanja prednjače europske zemlje zatim istočna Azija, Sjeverna Amerika te jugoistočna Azija. Kad je riječ o zemljama u koje Estonija izvozi stanje je prilično slično. Najviše izvozi u europske zemlje zatim u Sjevernu Ameriku te istočnu Aziju. U 2020. godini iznos izvoza roba povećao se za 0.8 posto i dosegao je 16.9 milijardi američkih dolara dok se uvoz roba smanjio za 4.8 posto i iznosio 7.8 milijardi američkih dolara. U 2017. godini izvoz usluga Estonije se značajno povećao za 12.4 posto dosegnuvši iznos od 6.8 milijardi američkih dolara dok je uvoz usluga umjereno rastao za 8.8 posto i dosegao 4.7 milijardi.

Latvija je u 2020. godini najviše trgovala sa zemljama u Europi kada je izvoz roba porastao za 4.9 posto i iznosio 15.2 milijardi američkih dolara, a uvoz roba se smanjio za 2.4 posto i iznosio 17.3 milijardi dolara. U 2018. godini ostvarila je rast izvoza usluga od 10.4 posto te osjetan rast uvoza usluga od 14.4 posto. Kao i Estonija najviše izvozi na europsko tržište dok je na drugom mjestu tržište zapadne Azije i sjeverne Afrike. Kod uvoza dobara u Latviju najbitnije su europske zemlje zatim istočna Azija i u manjem postotku Sjeverna Amerika.

Treća zemlja u Baltičkoj regiji je Litva. Njezin izvoz roba je u 2020. godini dosegnuo razinu od 32.8 milijardi američkih dolara što je smanjenje od 1.2 posto te je u istom vremenu zabilježeno umjereno smanjivanje iznosa uvoza roba za 7.4 posto na razinu od 33.1 milijuna dolara. Tako je i zabilježen trgovinski deficit u trgovini robom. S druge strane, izvoz usluga iz Litve je 2018. godine porastao za 20.9 posto te je jednak trend zabilježen u uvozu usluga koji je bilježio rast od 18.6 posto. Kao i druge zemlje u okružju najviše izvozi na europsko tržište, zatim na tržište sjeverne Amerike, zapadne Azije i sjeverne Afrike te istočne Azije. Svoje proizvode najviše izvozi u europske zemlje, istočnu i centralnu Aziju te u sjevernu Ameriku i zapadnu Aziju i sjevernu Afriku.

3.2.2. Trgovinska razmjena zemalja Srednje Europe

U usporedbi s Baltičkim zemljama, Češka je 2020. godine dosegнула razmjerno visoke razine izvoza dobara od 192.3 milijardi američkih dolara, no izvoz dobara se u 2020. godini minimalno smanjio za 3.6 posto. Uvoz dobara se u istom vremenskom razdoblju također smanjio za 4.8 posto i iznosio je 170.7 milijardi američkih dolara. Češka ima raznolike trgovinske aktivnosti te trguje s više trgovinskih partnera. U slučaju kretanja uvoza i izvoza usluga Češka je u 2018. godini zabilježila izvanredan rast izvoza usluga od 11.8 posto te je zabilježen značajan porast uvoza usluga od 14.4 posto. Najvažniji trgovinski partner je Europa u koju najviše dobara izvozi, ali i uvozi. Uz Europu izvozi na tržišta zapadne Azije i sjeverne Afrike te istočne Azije i sjeverne Amerike. Roba se u Češku uvozi kao što je već spomenuto iz Europe, ali i istočne Azije te jugoistočne Azije te u mnogo manjem obujmu iz sjeverne Amerike.

Kod Mađarske je u 2020. godini također primijećeno smanjivanje izvoza dobara za 2.3 posto što je dovelo do razine izvoza od 119.4 milijarde američkih dolara. Uvoz dobara se u isto vrijeme smanjio za 4 posto i dosegnuo razinu od 112.6 milijardi američkih dolara. U 2018. godini je nastavljen trend rasta izvoza usluga iz Mađarske te se on povećao za 9.6 posto te je zabilježen rast uvoza usluga u iznosu od 10 posto. Mađarska ima izraženu trgovinu s europskim zemljama koje su joj glavno tržište. Najviše izvozi u europske zemlje zatim u sjevernu Ameriku, zapadnu Aziju i sjevernu Ameriku te u istočnu Aziju. Također, najviše uvozi od europskih zemalja, istočne Azije i sjeverne Amerike.

Kretanje izvoza dobara u Slovačkoj je tijekom 2020. neprimjetno smanjeno za 4 posto na iznos od 86.3 milijarde američkih dolara dok je uvoz dobara u Slovačku smanjen za 6 posto na razinu

od 85.4 milijardi dolara. Ova kretanja prate trendove koji se odvijaju unazad nekoliko godina u robnoj razmjeni Slovačke s inozemstvo. Kod izvoza usluga Slovačka je u 2018. godini zabilježila porast od 14.1 posto te porast uvoza usluga za 14.6 posto što je nastavak trgovinskih trendova. Izvozna tržišta Slovačke su europske zemlje, sjeverna Amerika, istočna Azija te Zapadna Azija i sjeverna Amerika. Slovačka u najvećem obujmu uvozi proizvode od europskih zemalja, značajno manje od istočne Azije i jugoistočne Azije.

Izvoz roba u Sloveniji je tijekom 2020. godina zabilježio lagan pad od 0.3 posto i dospio je na razinu od 37.5 milijardi dolara te se uvoz roba također smanjio za 4.3 posto na razinu od 36.5 milijardi dolara. U 2017. godini vrijednost izvezenih usluga je narastao za 12.6 posto na iznos od 8 milijardi te se uvoz usluga povećao za 4.5 posto na razinu od 4.9 milijardi američkih dolara. Najveću vrijednost izvoza ostvaruje u izvozu proizvoda na europsko tržište, zapadnu Aziju i sjevernu Ameriku te u sjevernu Ameriku. Proizvode uvozi iz europskih zemalja,, istočne Azije, jugoistočne Azije.

3.2.3. Trgovinska razmjena zemalja jugoistočne Europe

Hrvatska je u 2020. godini zabilježila smanjenje vrijednosti izvoza dobara za 0.6 posto u iznosu od 17 milijardi američkih dolara te je isto tako zabilježen pad uvoza roba za 7.2 posto u vrijednosti od 26 milijardi američkih dolara. S druge strane nastavio se rast izvoza usluga čija je vrijednost u 2018. godini iznosila 16.3 milijardi američkih dolara uz rast uvoza usluga koji je iznosio 5.5 milijardi američkih dolara. Hrvatska najviše trguje s europskim zemljama s kojima ima deficit vanjskotrgovinske bilance. Bitna izvozna tržišta su ona zapadne Azije i sjeverne Afrike te sjeverne Amerike. Značajna uvozna tržišta su europsko, tržište istočne Azije i zapadne Azije te sjeverne Afrike.

Izvoz dobara iz Srbije je u 2020. godini zabilježio blagi pad od 0.7 posto te je iznosio 19.5 milijardi američkih dolara. Uvoz dobara u Srbiju je u isto vrijeme također blago pao za 1.9 posto i dosegao je 26.2 milijardi dolara. U 2017. godini je izvoz usluga iz Srbije značajno porastao za 11.7 posto, a uvoz usluga se također povećao za 17 posto i iznosi 4.2 milijardi američkih dolara. Srbija najviše izvozi na europska tržišta, zapadnu Aziju, i sjevernu Afriku te istočnu Aziju. Njezina glavna uvozna tržišta su europsko, istočno azijsko te zapadno azijsko i sjeverno afričko. Najveći volumen trgovanja proizvodima ostvaruje s istočnom Azijom.

Tijekom 2020. godine Rumunjska je ostvarila blagi pad izvoza dobara od 8.1 posto odnosno 71 milijardu američkih dolara dok je uvoz dobara također pao u iznosu od 4.7 posto te je iznosio 92.1 milijardi dolara. Rumunjska najviše trguje s europskim zemljama te je ostvaren vanjskotrgovinski deficit. U slučaju izvoza usluga 2018. je zabilježila rast od 29.3 posto koji je iznosio 28.1 milijardi američkih dolara, a uvoz usluga je naglo porastao za 34.5 posto u iznosu od 18.2 milijardi. Izvozna tržišta Rumunjske su zapadna Azija i sjeverna Afrika te Europa dok uvozi iz europskih zemalja, zapadne Azije i sjeverne Afrike te istočne Azije.

3.3. Karakteristike trgovinskih politika odabranih zemalja

Trgovinska politika je jedna od najznačajnijih stavki politika jedne zemlje zbog njezine uloge u reguliranju uvoza i izvoza dobara i usluga te važnosti kod širenja i osvajanja novih tržišta što posljedično dovodi do povećanje proizvodnje, ostvarivanja veće financijske dobiti i utjecaja na vanjskotrgovinsku bilancu. S druge strane uvoz dobara i usluga ima utjecaj na smanjivanje cijena proizvoda te utječe na povećanje konkurentnosti samih proizvoda i potrebu za diverzifikacijom proizvoda. Kako se država trgovinskom politikom koristi kako bi gospodarstvo pokretala u željenom pravcu ona je jedna od najvažnijih čimbenika koji mogu i imaju utjecaj na gospodarski rast i razvoj jedne države.

Svim tranzicijskim zemljama je u samom procesu tranzicije bilo zajedničko da će svoje trgovinske aktivnosti morati promijeniti u skladu s novonastalom situacijom. Težište trgovinskih aktivnosti stavilo se na uspostavljanje trgovinskih veza sa zapadnim zemljama. Proces pridruživanja aktivnostima u globalnoj ekonomiji zahtijevao je od ovih zemalja ispunjavanje dva kompleksna uvjeta. Prvi uvjet prema Kierzkowski (2000) je preusmjeravanje trgovine na bližem geografskom području kako bi bila ekonomski isplativa, a drugi uvjet je jačanje trgovine unutar njihove industrije.

Neovisno o tome na koji način su zemlje provodile reforme, brzo ili postepeno ili ih uopće nisu provodile, proizvodnja i trgovina su podnijele teške udarce. Cilj svim zemljama bio je na samom početku tranzicije uspostaviti relativno otvoren trgovinski sustav koji će se postupno razviti. Važnost trgovine nije bila samo u količini trgovinske aktivnosti ili u različitim trgovinskim partnerima nego i u samoj strukturi trgovine. Kako su se promijenili trgovinski kanali zemlje su krenule u uključivati u međunarodne tokove trgovine što je za njih podrazumijevalo jačanje veza sa stranim razvijenim zemljama koje su imale visok dohodak.

Proces pridruživanja međunarodnoj trgovini je pred tranzicijske zemlje stavio dva izrazito bitna uvjeta. Tranzicijske zemlje su morale dobro procijeniti koji od trgovinskih partnera će biti partner s kojim će im biti ekonomski isplativo trgovati. Drugi uvjet je bio nagla ekspanzija intra-industrijske trgovine kojom se nastojala potaknuti međunarodna trgovina to jest uvoz ili izvoz istih vrsta robe i trgovina. Dodatna otegotna okolnost bila je i činjenica da je svjetsko gospodarstvo u tom trenutku bilo u samom procesu globalizacije čije je okruženje zahtijevalo brze promjene i prilagodbe za sve države koje su imale tržišno orijentirana gospodarstva što je tranzicijskim zemljama predstavljalo dodatani izazov zbog promjena koje su prolazile.

Tako su Baltičke zemlje tijekom 1990-ih. godina liberalizirale i provele reforme svojih gospodarstava. Provedene reforme, razlike u procesu liberalizacije trgovine i politički okvir su doveli do razlikovanja svake države u strukturi njene trgovine i izraženih komparativnih prednosti. Padom Željezne zavjese i novih okolnosti u svijetu Baltičke zemlje su svoje aktivnosti na području vanjske trgovinske politike odlučile usmjeriti na zemlje europskog tržišta. Od 1993. godine intenzivno se radilo na smanjenju trgovinskih ograničenja i ukidanju prepreka trgovini dobrima i uslugama. Estonija je provela reformu trgovinske politike u kojoj su ukinuta sva trgovinska ograničenja i zato ju Pautola (1996) karakterizira kao zemlju koja je imala najliberalnije politike. S druge strane Litva i Latvija su naginjale trgovinskim politikama čije je glavno obilježje bio protekcionizam i zaštita domaćeg tržišta. Dok su se Estonija i Latvija trudile okrenuti zapadnim zemljama kao svojim glavnim trgovinskim partnerima, Litva je zbog političkog nasljeđa iz prošlosti zadržala snažne trgovinske veze s Rusijom.

Mađarska je primjer zemlje koja je imala brzu i temeljitu liberalizaciju vanjskotrgovinske politike koja je postavila temelje za razvijenu trgovinsku strukturu. Preusmjerenje trgovine s istoka Europe na zapad bilo je ponajviše uzrokovano time što je Mađarska potpisala Ugovor o pristupanju te se uspostavio Srednjoeuropski ugovor o slobodnoj trgovini - CEFTA. Zaokret prema izvozu na razvijena tržišta bio je uvjetovan recesijom zbog tranzicije i liberalizacijom bivši socijalističkih republika što je značajno smanjilo potražnju za uvozom mađarskih proizvoda (Erdey i Pöstényi, 2017). Svojim liberalnim politikama na području inozemnih direktnih investicija uspjela je privući velik broj multinacionalnih kompanija koje su krenule osnivati svoje podružnice i uključivati ih u globalne proizvodne sustave. Potpisivanje trgovinskih sporazuma je za Mađarsku imalo puno prednosti jer prema istraživanju koje su proveli Erdey i Pöstényi (2017) Mađarska trguje 30% više sa zemljama s kojima ima potpisani trgovinski sporazum.

Nakon proglašenja neovisnosti Slovenija je nastavila s liberalizacijom trgovinskih aktivnosti koja je započela u SFRJ. Naglasak je stavljen na sve manje restrikcije oko uvoza dobara i usluga, a uz to su ukinute određene naknade za uvoz. Slovenija je u sklopu svoje trgovinske politike intenzivno radila na stvaranju trgovinskih odnosa sa drugim zemljama u vidu bilateralnih, regionalnih i multilateralnih trgovinskih sporazuma pa je tako s 33 europske zemlje potpisala sporazume o slobodnoj trgovini, pridružila se Svjetskoj trgovinskoj organizaciji i svoj carinski

sustav prilagodila GATT sporazumu te je svoju trgovinsku politiku uskladila s onom na razini Europske unije (Majcen i Kaminski, 2004).

Slovačka i Češka su zemlje koje su pristupanjem Europskoj uniji osjetile razne pogodnosti stvaranja novih trgovinskih tokova. Kako su prije pristupanja s zemljama članicama Europske unije trgovala izvozeći svoja dobra i usluga te uvozeći inozemna dobra, ukidanje carina i ostalih trgovinskih ograničenja doprinijelo je njihovom ekonomskom rastu. Prema analizi koju su napravili Miroudot, Rouzet i Spinelli (2013) zemlje središnje i istočne Europe su stjecale svoju neovisnost te su na važnosti dobili regionalni trgovinski pravci. Nakon što su pristupile Europskoj uniji, Češka i Slovačka su pojačale svoje trgovinske veze s mnogim zemljama, ali kao glavni trgovinski partner može se istaknuti Njemačka.

Nakon proglašenja neovisnosti i postupnom liberalizacijom trgovine, Hrvatska započinje kreirati i upravljati svojom trgovinskom politikom. Prije pristupanje Europskoj uniji Hrvatska je svoje trgovinske aktivnosti uglavnom usmjerila na zemlje članice CEFTE. Nakon pristupanja Europskoj uniji i izlasku iz CEFTE trgovina Hrvatske i tadašnjih članica je u padu. Pridruživanjem Europskoj uniji u slučaju Hrvatske vidljive su kratkotrajni i dugotrajni učinci. Citirajući Kurečić i Furdi (2021) kratkoročni učinci su povezani s uklanjanjem carinskih i necarinskih barijera, a dugoročni učinci se odnose na omogućavanje pristupa Hrvatske punom većem i konkurentnijem tržištu.

Od zemalja koje se razmatraju Srbija je jedina koja trenutačno nije članica Svjetske trgovinske organizacije te još vodi pregovore oko njezinog članstva što nepovoljno utječe na njezinu trgovinsku politiku. Srbija je zadržala umjereno protekcionističku trgovinsku politiku te je u vidu zaštite domaćih proizvođača zadržala određene carinske stope dok je početkom 2014. završena liberalizacija trgovine za sve industrijske proizvode koji su porijeklom iz Europske unije te za veći broj uvoznih poljoprivrednih proizvoda (Jelisavac Trošić i Rapaić, 2015).

Petim proširenjem Europske unije i pristupanjem Rumunjske došlo je do promjena u vođenju trgovinske politike. Liberalizacija trgovine se odvijala postepeno te su trgovinska ograničenja ukinuta na velikom dijelu trgovine izuzev poljoprivrednih proizvoda. Uklanjanje formalnih trgovinskih barijera i usvajanje Zajedničke carinske tarife dovele su do smanjenih učinaka, obzirom na to da su trgovinska ograničenja ukinuta postupno kako su tekli pregovori o pristupanju Europskoj uniji (Baourakis, Lakatos i Xepapadeas, 2008).

4. NEZAPOSLENOST U POST-TRANZICIJSKIM ZEMLJAMA

4.1 Tržište rada u odabranim zemljama

Proces tranzicije koji je doveo do promjene planskih gospodarstava u tržišna gospodarstva doveo je do značajnih izmjena na tržištu rada u post-tranzicijskim zemljama. U planskim gospodarstvima najveći broj zaposlenih bio je u teškoj industriji, nedostajalo je malih poduzeća, a poduzetnička inicijativa je kao takva bila prihvaćena isključivo u poljoprivredi

4.1.1. Uzroci i posljedice tranzicijskog procesa na tržište rada

Zakoni i propisi na području tržišta rada uvedeni su kako bi se poboljšala prava radnika kroz olakšice i pomoć u vidu socijalnog osiguranja. No, kako olakšice i izdaci za socijalno osiguranje u proračunima država čine veći dio proračuna, proračunska ograničenja uzimaju se u obzir prilikom odlučivanja: u tržišnoj ekonomiji olakšice mogu smanjiti zaposlenost, a zaštita zaposlenika može utjecati da se dio zaposlenika čuva nauštrub drugih zaposlenika (Cazes, 2002). Kako bi imali kontrolu nad trgovinskim tokovima Vijeće za međusobnu ekonomsku pomoć je bilo zaduženo za organizaciju i usmjeravanje trgovine na području nekih današnjih post-tranzicijskih zemalja (Boeri i Terrell, 2000). Sukladno trgovinskim tokovima i usmjeravanju trgovine, Vijeće je neposredno kroz odluke o proizvodnji diktiralo što će se proizvoditi i u koja grana gospodarstva će imati potrebe za većim brojem zaposlenih. Tranzicija je utjecala na to da se broj zaposlenih osoba smanji u tvrtkama koje su bile u državnom vlasništvu i poveća u novo osnovanim malim privatnim poduzećima. Kako je na početku tranzicije porasla nezaposlenost vlade su značajan dio proračunskih sredstava odvajale kako bi osigurale naknade za nezaposlene i kako bi olakšicama pomogli radnicima s nižim plaćama. Rutkowski (2006) navodi da su tržišta rada u tranzicijskim zemljama bila obilježena nedostatkom poslovnih prilika i segmentacijom samog tržišta rada. Segmentacija tržišta rada je bila uzrokovana naglim povećanjem razlike u plaći i pratećim povećanjem učestalosti slabije plaćenih poslova te stimuliranjem uvjeta na određenim regionalnim tržištima rada uz rad u neformalnom sektoru. Nedostatak poslova je doveo do otvorene nezaposlenosti u državama srednje Europe, a u državama istočne Europe do prekrivene nezaposlenosti kod koje je karakteristično nedovoljno iskorištavanje radne snage i stvaranje suvišnog broja radnih mjesta kako bi se što više ljudi zaposlilo. U zemljama Sovjetskog Saveza postojala je visoka angažiranost radno sposobnog stanovništva te nezaposlenost naizgled nije postojala. Stvaranje viška radnih mjesta u ime veće zaposlenosti dovodilo je do niske radne

produktivnosti što se pokazalo i na niskim nadnicama. Prema Boeri i Terell (2000) post-tranzicijske zemlje se moglo svrstati u dvije grupe ovisno o njihovim karakteristikama. U prvu grupu su spadale države bivšeg SSSR-a, čije je kretanje BDP-a imalo oblik slova L, s karakterističnim oštrim padom i oporavkom na nižoj razini BDP-a. U tim zemljama je bio prisutan relativno blagi pad stope nezaposlenosti, no izraziti pad produktivnosti rada i realnih plaća. Uz to došlo je i do velikog preokreta u nezaposlenosti i relativno slaboj preraspodjeli poslova iz starih u nove sektore. Druga grupa država (obično srednje i istočne Europe) imala je promjene kretanja BDP-a i nezaposlenosti u obliku slova U. U prvim godinama nakon početka tranzicije su kretanje BDP-a i nezaposlenosti značajno pala što je za posljedicu imalo niži pad produktivnosti rada. Kod njih je gospodarski oporavak započeo ranije i bio je izraženije nego kod zemlja bivšeg SSSR-a. Međutim i uz uvođenje brzih i značajnih strukturalnih promjena nezaposlenost je stagnirala i kod ovih država.

O tome koliko će uspješno biti odrađena tranzicija u pojedinoj državi ovisila je i brzina provođenja procesa. Neki modeli koje Boeri (2000) opisuje govore o velikom broju ukinutih radnih mjesta u državnom sektoru kao posljedicu prebrze promjene gospodarstva koje proizvodi dobra i usluge u javnom sektoru u ono gdje su ista stavljena pod kontrolu privatnog sektora. Ukoliko vlada odrađuje prebrzo propadanje starog državnog sektora i povećava nezaposlenost dolazi do povećanja fiskalnih nameta koji izravno pogađaju novostvoreni privatni sektor.

Kako bi što prije maknule pritisak s tržišta rada države su usvojile razne aktivne i pasivne programe i politike krojene za tržište rada. Pasivne politike su uključivale socijalna davanja za nezaposlene i prijevremenu mirovinu. U radu Cazes (2002) navodi da su tranzicijske države usvojile aktivne politike tržišta rada koje obuhvaćaju pomoć pri traženju posla, savjetovanje, poticaje za zapošljavanje, kreiranje radnih mjesta i druge mjere koje su usmjerene na mlade ili skupine ljudi koje zbog svojih karakteristika poput starosti ili nacionalne manjine nisu bile tražene na tržištu rada.

Tržište rada je u tranziciji bilo pod utjecajem raznih promjena od kojih su najveće preusmjeravanje zaposlenosti iz industrija, rast nezaposlenosti, rast izdataka za socijalna davanja. Zbog toga neke zemlje do danas rješavaju probleme na tržištima rada.

4.1.2. Rigidnost tržišta rada

Rigidnost tržišta rada u post-tranzicijskim zemljama ostvaruje se kroz zakonsku zaštitu zaposlenja kojom se uređuju pravila i propisi prilikom otpuštanja i zapošljavanja radnika. Iako su ova prava konstruirana tako da im je najbitnija stvar zaštita radnika, s druge strane ona su izvor troškova za poslodavce. Tako su u planskim gospodarstvima radnici imali visoku razinu zaštite svojih poslova. Ovakva visoka razina zaštite i pritisak na nadnice doveli su do iznimno jake rigidnosti rada i neefikasne preraspodjele poslova. Tokom tranzicije države su pokušale otvoriti dijalog između poslodavaca i predstavnika radnika, ali je to u nekim državama dovelo do zaoštavanja u zakonima i propisa na području zaštite zaposlenja radnika. Negdje su pomoci bili vidljivi i slabljenjem moći sindikata te je došlo do ublažavanja stanja na tržištu rada. U početku tranzicije su se revidirali zakoni o radu kako bi se stvorio prostor za uređenja uvjeta o otpuštanju radnika, ali su se uredili i propisi o zaštiti pri zapošljavanju radnika poput otpremnina i otkaznih rokova. Istraživanje o zakonskoj zaštiti zaposlenja je dovelo do zaključka da su zemlje istočne i središnje Europe fleksibilnije u zaštiti radnika u usporedbi sa zemljama Europske unije, ali da imaju velike izdatke za plaćanje poreza na rad (Cazes, 2002).

Uz provođenje zakonske zaštite zaposlenja utjecaj na stanje tržišta rada u tranzicijskim zemljama imali su i sindikati koji su svojom pregovaračkom moći utjecali na razine nadnica i pregovaranje uvjeta o socijalnim davanjima. Inicijalno, stari sindikati iz doba sovjetskog režima nisu bili stvoreni za pregovore o nadnicama radnika i novim uvjetima rada. Stoga su osjetili velik pad u broju članova i značajno smanjenje u broju kolektivnih ugovora jer su i sami sindikati krenuli u reorganizaciju i stvaranje manjih organizacija čime su stvorili međusobnu konkurenciju. Tako je 1996. godine samo 30% radnika u Češkoj i Mađarskoj imalo plaću ugovorenu kolektivnim ugovorom što je znatno manje od 90% u 1989. (Vaughan-Whitehead, 1998). Države su ulagale iznimne napore radnicima osigurati sigurnost i naknadu u slučaju gubitka posla. Zato su na popularnosti dobile naknade za nezaposlene. Postotak nezaposlenih ljudi koji je dobivao socijalno davanje je bio šarolik među post-tranzicijskim zemljama i ne može se ustanoviti jedan uzorak. U Češkoj, Estoniji i Mađarskoj je ovaj omjer bio razmjerno stabilan, no u Poljskoj i Slovačkoj je u konstantnom padu. U početku u naknade za nezaposlene bile na visokim razinama i bez vremenskog ograničenja. Postupno su naknade smanjivane jer je naglo porastao broj korisnika naknada i bila je potrebna fiskalna konsolidacija. Negdje je

prepolovljeno trajanje same naknade, negdje je smanjen iznos, a negdje su postavljena vremenska ograničenja trajanja naknade.

4.1.3. Obilježja tržišta rada post-tranzicijskih država

Svaka od država koja je bila u procesu tranzicije ima svoje specifičnosti u pogledu tržišta rada. Promjene potaknute tranzicijom rezultirale su znatnom preraspodjelom radne snage iz državnih poduzeća u novoosnovana privatna poduzeća dok je dio stanovništva završio nezaposlen (Brusentsev i Vroman, 2008). Prema Bičanić i Babić (2008) citirano u Tomić (2013) u Hrvatskoj je planskog gospodarstvo bilo više decentralizirao nego u drugim tranzicijskim zemljama. Također, proces tranzicije u Hrvatskoj je započeo usporedno s ratnim događanjima na prostoru bivše Jugoslavije i odcjepljenjem Hrvatske od Jugoslavije. Samim time je Hrvatska bila u teškoj poziciji kako bi uspostavila novu neovisnu državu i potrebnu administrativnu infrastrukturu. Navedeno je dovelo do kaskanje Hrvatske u razvoju u usporedbi s ostalim državama srednje i istočne Europe jer su izostali učinci na pozitivan ekonomski rast i efikasnost dobivena provođenjem reformi, privatizacije i restrukturiranjem. Još jedan podatak o nedostatku radne snage je i broj iseljenih osoba tijekom perioda 2009.-2018. godine se iz Hrvatske iselilo 230.000 osoba što je ostavilo traga na radno aktivnom stanovništvu (Tomić i sur., 2019).

Srbija je također tranzicijska zemlja koja je radila različite pomake u poslovnom okruženju kao poticanje makroekonomske stabilnosti, liberalizacije cijena i trgovine, smanjivanja inflacije. Usprkos naporima da se stvori tržište koje ima jednake uvjete za sve, ostale su prepreke poput primjerice izostanka antimonopolskih zakona te odluka o nacionaliziranoj imovini. Kako bi se potaknuo rast tržišta rada predlaže se poticaji malim i srednjim poduzećima kako bi se otvorila radna mjesta, U Srbiji su problem visoka socijalna davanja koja vrše pritisak na povećanje cijene rade. Provedbom zakona iz 2001. smanjio se utjecaj države u kontroliranju radnih odnosa.

U Češkoj su jedan od problema neusklađenost između sektora obrazovanja i potreba za radnim mjestima na tržištu rada. Neadekvatne obrazovne institucije u sekundarnom i tercijarnom sektoru dovode do lošeg ulaganja u ljudski kapital (Novák i sur., 2016).

U Rumunjskoj je situacija na tržištu rada nepovoljna zbog demografskih problema. Razlog tome je starenje stanovništva koje će posljedično dovesti do ekonomskih, demografskih i

socijalnih problema. Omjer ekonomske ovisnosti se pogoršava s vremenom, od neaktivnog stanovništva čak 40% su umirovljenici, a 29% su student ili učenici. Veliki problem je i što tržište rada u Rumunjskoj nije atraktivno jer su realne nadnice veće na tržištima u ostatku EU.

4.2 Obilježja nezaposlenosti u odabranim zemljama

Tranzicijski proces je početkom devedesetih godina utjecao na kretanja mnogobrojnih makroekonomskih čimbenika. Kako su samo tržište rada zahvatile velike promjene tako su se posljedice mogle vidjeti na kretanju i obilježjima nezaposlenosti. Prema radu Logarušić i Raguž Krištić (2019) odrednice stope nezaposlenosti u Europskoj uniji su investicije, jaz proizvodnje, realna dugoročna kamatna stopa i inflacija. Nezaposlenost povećavaju realna dugoročna kamatna stopa, inflacija i nezaposlenost u prethodnom razdoblju. Na njezino smanjenje djeluju jaz proizvodnje i investicije.

4.2.1. Obilježja nezaposlenosti u Baltičkim zemljama

Baltičke zemlje su u odnosu na ostatak post-tranzicijskih zemalja izdvojene obzirom na svoj geografski položaj i trgovinsku povezanost s Rusijom koja potječe iz SSSR-a. Ono što je zajedničko stopi nezaposlenosti u zemljama Baltika je njezino smanjivanje nakon tranzicije i rast tokom financijske krize iz 2008. godine. Također stope nezaposlenosti među Baltičkim zemljama se kreću u sličnim vrijednostima i nema značajnijih odstupanja.

Estonija je zemlja koju obilježava regionalna nezaposlenost. Dio zemlje u kojoj je nezaposlenost najviše izražena je sjeverno-istočni dio Estonije takozvani Ida-Viru okrug (Verkulevičiūtē-Kriukienē, 2015). Najveća prepreka smanjivanju stope nezaposlenosti u tom dijelu zemlje je visok postotak teške industrije koja zbog svoje zastarjele opreme i zapuštenih pogona ne pokreće proizvodnju i ne otvara nova radna mjesta koja bi potaknula rast zaposlenosti. U Ida-Vika okrugu nedostaje tvrtki u uslužnom sektoru koje bi potaknule zapošljavanje ljudi iz tercijarnog sektora kojima su radna mjesta karakterizirana kao nestabilna i ovisna o sezonskim uvjetima.

Ono što doprinosi nezaposlenosti je i razmjerno velik udio stranaca koji nisu ovladali jezikom te im to predstavlja prepreku u traženju posla. Potencijalno smanjivanje stope nezaposlenosti u Estoniji bi se moglo riješiti poticanjem stanovništva na mobilnost i migracije u potrazi za boljim radnim uvjetima na zapadu i jugu Estonije.

U nastavku na Estoniju proteže se Latvija. U slučaju Latvije iako je došlo do snižavanja stope nezaposlenosti one ostaju na visokoj razini. Neki od uzroka prema Hazans (2005) do kojih dolazi do nezaposlenosti u Latviji su razina obrazovanja i regija u kojoj nezaposleni koji su spremni pronaći posao žive. Veći problem u pronalasku posla imaju etničke manjine dok kod spolova nema značajnije razlike u tome koji spol lakše pronalazi posao. Navodi se i da dvije problematične skupine nezaposlenih (mladi nezaposleni i oni dugotrajno nezaposleni) nemaju velike koristi od mjera koje provodi javna uprava. U slučaju Latvije nepovoljni šokovi su prilikom procesa tranzicije utjecali na porast stope nezaposlenosti preko alokacije resursa, privatizacijom i prebacivanjem s poljoprivrednih djelatnosti na one industrije i uslužnog sektora. Stvaranje boljeg okruženja za nova radnja mjesta je posljedica sve većeg napretka i razvoja strukturalnih reformi. Stopa nezaposlenosti je i dalje iznad prosjeka Europske unije i još uvijek je na relativno visokim razinama. Kod nezaposlenih u Latviji velik izazov su ljudi koji nisu u radnom odnosu više od godinu dana što predstavlja veliki ekonomski i socijalni problem. Sve je veći udio onih koji su dugotrajno nezaposleni i koji se povlače s tržišta rada umjesto da ih se reintegrira. Zbog velikih otpuštanja tijekom restrukturiranja poduzeća velik je udio muškaraca većinom starijih koji nisu kvalificirani za poslove koji se nude.

Litva je zemlja koja prema Eamets, Paas i Masso (2006) zbog visokog udjela stanovništva koje je starije od 65 godina i loših demografskih kretanja ima sve manje radno sposobnog stanovništva. Stopa aktivnosti radne snage u Litvi je blizu prosjeka EU-15 zemalja te se početkom dvadesetog stoljeća lagano smanjivala. Uz nedostatak radne snage Litvu prati i najsporiji rast plaća u usporedbi s ostale dvije zemlje na području Baltika. Kako navodi Verkulevičiūtė-Kriukienė (2015) Litva svojom regionalnom politikom pokušava smanjiti socijalne i ekonomske razlike među regijama i promovirati uravnotežen i održiv razvoj na cijelom nacionalnom teritoriju, no i dalje postoje velike razlike između zaposlenosti u velikim gradovima i ostatku ruralnih područja. Kada se u obzir uzme zaposlenost žena Litva se nalazi u prosjeku sa susjednim zemljama i EU-15 prosjekom. To proizlazi iz činjenice da je puno žena bilo zaposleno tijekom Sovjetskog Saveza jer su imali adekvatno obrazovanje te s druge strane osigurane brigu o djeci u obliku vrtića. Velik je postotak i starijih osoba koje su u mirovini, ali i dalje rade jer im financijska primanja poput mirovine ne pružaju dostatan iznos prihoda. Ono što je specifično za Litvu je visok udio samozaposlenih osoba, najčešće farmera koji su tijekom procesa tranzicije nakon što su se raspale velike državne tvrtke vrlo povoljno dobili zemljišta,

nastavili s poljoprivredom i zbog niske mobilnosti ostali živjeti u ruralnim područjima. Prema Caporale, Gil-Alana i Trejo (2022) Litva je u skupini europskih zemalja kojoj je stopa nezaposlenosti viša od 10% u periodu od 2010. do 2020. što pokazuje negativne trendove kod stope zaposlenosti.

4.2.2. Obilježja nezaposlenosti u zemljama srednje Europe

Slovenija je članica bivše Jugoslavije SFRJ, no po gospodarskim obilježjima pripada krugu zemalja srednje Europe. Kao i sve zemlje, posljedice ekonomske krize 2008. godine osjetila je i Slovenija. Oštar pad BDP-a, kupovne moći, zaposlenosti i drugih makroekonomskih pokazatelja utjecao je na njezinu ekonomsku aktivnost. Brojna poduzeća su zbog stečaja bila suočena s masovnim otpuštanjima svojih zaposlenika što je dovelo do rekordne razine nezaposlenosti. U Sloveniji je visok udio ljudi koji su trajno nezaposleni. Kako navode autorice Južnik Rotar i Krsnik (2022) dijelom su to ljudi koji zbog socijalnih davanja nemaju ambicije za traženjem novih poslovnih prilika. Država je aktiviranjem u području omogućavanja socijalne jednakosti za ljude omogućavala socijalne naknade u sklopu pasivnih politika tržišta rada, ali je zbog povećane stope nezaposlenosti bila primorana na strukturne reforme tržišta rada. Gorući problem na slovenskom tržištu rada kao i u ostalim zemljama Europske unije je visoka stopa nezaposlenih mladih osoba. U Sloveniji je stopa nezaposlenih mladih osoba viša od opće stope nezaposlenosti (Barčáková i Janas, 2019). Jedan od uzroka visoke stope nezaposlenosti mladih je neusklađenost sustava obrazovanja s potrebama tržišta rada.

Kao i prethodno analizirane države Mađarska ima izazove u nošenju s posljedicama tranzicije. Početkom tranzicije više od milijun ljudi ostalo je bez posla što je dovelo do izrazito nepovoljne situacije na tržištu rada. Do kraja devedesetih godina zaposlenost je imala stabilne, ali niske vrijednosti te je stopa trajno nezaposlenih osoba bila na prosječnim razinama od 6% (Robert, Oross i Szabo, 2017). Uz to četiri grupe koje su imale problema s integracijom na tržište rada bile su mladi ljudi, nisko obrazovani ljudi, starije stanovništvo i Romi. Kako bi poboljšala situaciju na tržištu rada vlada je 2010. godina usvojila paket mjera koje su trebale potaknuti zaposlenost. Radilo se o stvaranju striktnijih uvjeta za ranu mirovinu, pravilima o umirovljenicima s invaliditetom te je vlada plasirala radno javne programe (Messing, 2012).

Jedna od strategija za Keune (1998) kojom se može pomoći u rješavanju problema nezaposlenosti mladih je daljnje usavršavanje tržišta rada općenito i brzina te kvaliteta

provođenja ekonomskog restrukturiranja, razvoja, reforme obrazovanja i stvaranje radnih mjesta za mlade.

Slovačka je jedna od zemalja koja je na prvom mjestu po dugotrajnoj nezaposlenosti među državama članicama Europske Unije (Harumova, 2016). U Slovačkoj postoji regionalna nezaposlenost čije se posljedice pokušavaju ublažiti raznim mehanizmima te dovesti do toga da nezaposlenost ima kratkoročan karakter. Neke od mjera kojima se pokušava ublažiti dugotrajna nezaposlenost nemaju efekta u pojedinim regijama i iscrpljuju resurse. U Slovačkoj je postojao sustav socijalnih naknada koji je također prošao kroz reformu iz dva razloga. Prvi razlog je sve veći broj korisnika socijalnih naknada koji je financijski iscrpljivao državu, a drugi razlog je neuspjeh u smanjivanju nezaposlenosti te zapravo stvaranje dugotrajne nezaposlenosti (Lubyova i Van Ours, 1997). Prema Zeman (2018) Slovačka ima prostora za unapređenje produktivnosti radne snage kroz investicije i obrazovanje te poticanje mobilnosti radne snage. Napredak bi se trebao ostvariti u području regionalne kohezije stvaranjem novih radnih mjesta i razvijanjem infrastrukture i prijevoza kako bi radnici dobili motiv za većom mobilnost što bi posljedično imalo utjecaja i na smanjenje same stope nezaposlenosti. Uz državni sektor i privatni bi trebao poticati zaposlenike na daljnje usavršavanje i sticanje kvalifikacija kako bi zaposlenici stalno bili konkurentni na tržištu rada.

Kako navodi Miskolczi (2010) Češka je mala i otvorena ekonomija na koju velik utjecaj imaju globalni trendovi i poslovni ciklusi. U razdoblju 1990. do 1996. godine je s prelaskom na tržišno gospodarstvo većina zaposlenika i tvrtki državnog sektora prešla u ruke privatnika te se promijenilo vlasništvo mnogih tvrtki. Češka je zemlja koja puno truda ulaže u restrukturiranje i promjene na svom tržištu rada kako bi potaknula smanjivanje stope nezaposlenosti. Ulaskom u Europsku Uniju smanjuje joj se stopa nezaposlenosti te doživljava gospodarski oporavak i razvoj. U Češkoj postoji više društvenih grupa koje su zbog svojih specifične situacije nezaposleni (Čabla i Malá, 2017). Najčešći uzrok nezaposlenosti su starosna dob i nedostatak iskustva. Političke stranke često vide priliku u kreiranju poslovnih mogućnosti prema mjestu življenja (regionalna nezaposlenost) ili obrazovanju i radnom iskustvu (nezaposleni mladi).

4.2.3. Obilježja nezaposlenosti u zemljama jugoistočne Europe

Tranzicijski proces u zemljama Jugoistočne Europe utjecao je na kretanje njihovih stopa nezaposlenosti i strukture njihovih gospodarstava. Tijekom početka tranzicije nezaposlenost

je snažno porasla kao posljedica brzo provedenih reformi na tržištu rada. Sukladno tome Cuestas i Gil-Alana (2011) objašnjavaju da je stvaranje radnih mjesta u privatnom sektoru bilo nedostatno obzirom na brzinu kojom su se ukidala dosadašnja radna mjesta te je značajan dio ukupne nezaposlenosti bio strukturnog karaktera. Rumunjska je zemlja jugoistočne Europe koja je izložena demografskom starenju stanovništva što za posljedicu ima loš utjecaj na mirovinski sustav i smanjenje broja radno aktivnih stanovnika. Na početku tranzicije je posezala za pasivnim politikama na tržištu rada kako bi kroz socijalne naknade osigurala sigurnost nezaposlenima, no kao i u drugim zemljama to je dovelo do produženja nezaposlenosti i crpljenja oskudnih državnih sredstava financiranja. Uz to Rumunjska nije imala razvijene aktivne politike na tržištu rada koje bi dovele do stvaranja novih radnih mjesta. Rumunjska ima veliki potencijal radne snage za koji Vasile (2004) navodi da je jedan od temelja za održiv razvoj društva. Završetak ekonomskih i društvenih reformi u Rumunjskoj, kao i efikasnost gospodarstva u post-tranzicijskom periodu u velikoj mjeri ovisi o kapacitetima za produktivnost jedne nacije, u ovom slučaju rumunjske (Earle i Pauna, 1998).

Za Bejaković i Gotovac (2003) Hrvatska je zemlja u kojoj se nastoje očuvati postojeća radna mjesta dok se ne stvara prilika za kreiranje novih radnih mjesta. Zemlja u kojoj postoje velike regionalne razlike u broju nezaposlenih i razini životnog standarda svoje problem dijelom vuče iz procesa tranzicije koji je stihijski proveden. Visoka razina nezaposlenosti bio je jedan od glavnih problema Hrvatske tijekom tranzicije. Otegotna okolnost hrvatskog gospodarstva na početku devedesetih godina devetnaestog stoljeća bila su i ratna zbivanja na našim prostorima. Na više načina je otežano vođenje broja zaposlenih osoba ili pokušaj uvođenja mjera i reforma koje bi potaknule zaposlenost. U Hrvatskoj je isto tako osjetna regionalna nezaposlenost koja dominira u području istočne Hrvatske to jest Slavonije (Botrić, 2003). Hrvatska je tako proglasila područja istočne Hrvatske, otoka, Banovine posebnim područjima na kojima se provode specifične politike kako bi se potaknula zaposlenost i gospodarska aktivnost općenito.

4.3 Odnos inflacije i nezaposlenosti – Phillipsova krivulja

Inflacija i nezaposlenost su dva makroekonomska indikatora koja upotpunjuju sliku o gospodarskoj situaciji pojedine zemlje. Povezanost između inflacije i stope nezaposlenosti prvi je uvidio Irving Fisher 1926. godine, a 1950-ih godina obrnuto proporcionalnu vezu između

dvije varijable zaključuje Alban William Phillips. Phillipsova krivulja je važan alat za donošenje i kontrolu ekonomskih odluka te pronalaska najboljeg rješenja i kompromisa između razine inflacije i stope nezaposlenosti.

U vremenu kada gospodarstvo napreduje, a agregatna potražnja je visoka i prati ju niska stopa nezaposlenosti, Fisher (1926) je zabilježio da će stopa inflacije rasti. Suprotan slučaj je kad je pritisak na cijene malen što se događa u razdoblju depresije i visoke nezaposlenosti. Istu poveznicu između ove dvije varijable uviđa Phillips (1958) na primjeru Ujedinjenog Kraljevstva. On je promatrao inflaciju nadnica i nezaposlenosti u vremenskom periodu od 1861. do 1957. Došao je do zaključka da će stabilnost cijena dovesti do problematične razine visoke nezaposlenosti dok će niska nezaposlenost za posljedicu imati visoke razine inflacije.

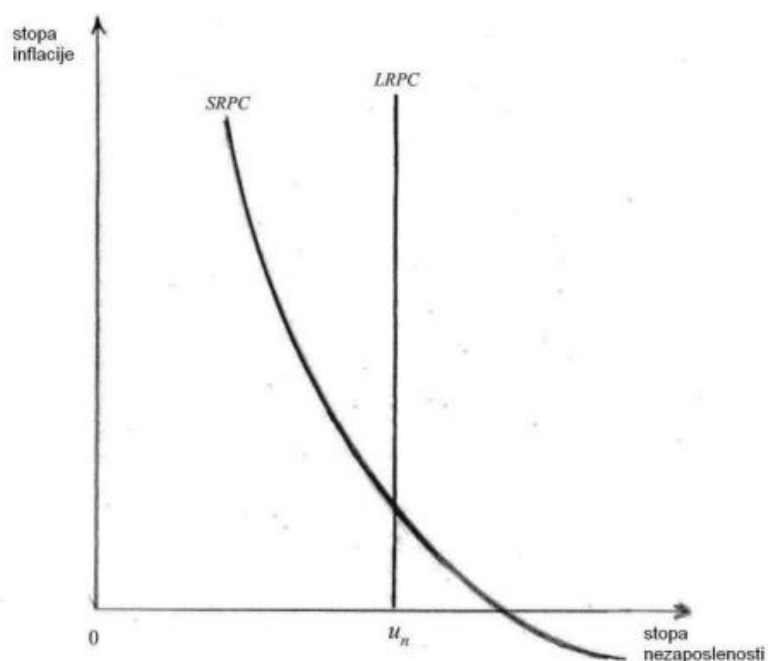
Odnos inflacije i nezaposlenosti je nakon otkrića postao često promatran te se posljedično tome razvilo više teorija koje su objašnjavale međusobnu povezanost. Početak razvoja teorija veže se uz prvotno uspostavljeni recipročni odnos inflacije i nezaposlenosti, a kraj uz novu kejnzijansku Phillipsovu krivulju.

Izvornu Phillipsovu krivulju je 1958. godine profilirao A.W. Phillips kao inverzni odnos između stope rasta nominalnih nadnica i stope nezaposlenosti. Odnos između ove dvije varijable je preinačen u inverzni međusobni odnos između stope inflacije i stope nezaposlenosti. Ovime je u ekonomskoj politici stvorena podloga za odlučivanje o različitim kombinacijama stopa inflacije i nezaposlenosti kako bi provođenje ekonomske politike bilo uspješno. Različite kombinacije stopa nezaposlenosti i stopa inflacije koje čine Phillipsovu krivulju su uzrokovane promjenama krivulje agregatne potražnje. Do njih dolazi zbog toga što se gospodarstvo kreće uzduž krivulje agregatne ponude. Zbog toga se Phillipsova krivulja koristi za odabir optimalne razine inflacije i nezaposlenosti za pojedino gospodarstvo jer mjere monetarne i fiskalne politike utječu na promjene u agregatnoj potražnji koje dalje dovode do kretanja gospodarstva po krivulji i određenim stopama inflacije i nezaposlenosti. Šezdesetih godina je izvorna Phillipsova krivulja bila primjenjiva i u realnom gospodarstvu jer je inflacija bila blaga, a krivulja stabilna. U narednim desetljećima došlo je do raznih ekonomskih kriza i šokova pa je tako došlo i do stagflacije u periodu naftnih kriza u kojoj su zabilježene visoke stope inflacije te visoka nezaposlenost. U ovom periodu je Phillipsova krivulja određena kao neprikladan instrument vođenja ekonomske politike. Nakon prve faze teorijskog razvoja odnosa između nezaposlenosti i inflacije u vezu se dovodi i vremenski okvir te dvije varijable. Friedman (1997)

u svojem radu ne pronalazi teorijsku podlogu za povezanost inflacije i nezaposlenosti u dugom roku, ali naglašava da je ona moguća u kratkom roku. U ovom modelu se u odnos inflacije i nezaposlenosti uključuju i inflacijska očekivanja.

Izbor između inflacije i nezaposlenosti postoji isključivo ako dođe do odstupanja stvarne od očekivane inflacije te je zato kratkoročna Phillipsova krivulja negativnog nagiba, a u dugom roku je okomita na apscisu s nagibom jednakim nuli. Pojedinaac tako može imati očekivanja o inflaciji koja će biti racionalna odnosno on sam precizno određuje očekivanu razinu inflacije. S druge strane postoje i adaptivna inflacijska očekivanja u kojima pojedinci iz iskustva i praćenja inflacije prilagođavaju svoja očekivanja to jest uče na greškama. Kada se u početnom ravnotežnom stanju promjeni razina inflacije i ona poraste posljedično može smanjiti nezaposlenost uz netočna inflacijska očekivanja radnika (Phelps, 1968; Friedman, 1997). Na njih utjecaj ima porast potražnje za radom i smanjenje razine realnih nadnica što smanjuje nezaposlenost, a naziva se iluzija novca. U dugom roku će radnici uskladiti svoja očekivanja pa će se plaće vratiti na prijašnju realnu razinu te se nakon nestanka iluzije novca gospodarstvo vraća u ravnotežno stanje uz višu razinu cijena, ali jednaku razinu nezaposlenosti i realne plaće. Kako ne postoji iluzija novca u dugom roku jer izbor između inflacije i nezaposlenosti postoji samo u kratkom roku, u dugom roku će Phillipsova krivulja biti okomita na apscisu na razini jednakoj prirodnoj stopi nezaposlenosti.

Slika 1. Kratkoročna i dugoročna Phillipsova krivulja (Benić, 2014)

Nedostatak pristupa adaptivnih inflacijskih očekivanja je pretpostavka da ljudi ne uče na greškama iz prošlosti i u obzir ne uzimaju sve raspoložive informacije. Tako je R. Lucas dodao pretpostavku racionalnih očekivanja u model što je dovelo do nove faze u razvoju teorije o Phillipsovoj krivulji tj. do modela racionalnih očekivanja (Lucas Jr, 1972). Temelj ovog modela racionalnih inflacijskih očekivanja je da pojedinci koriste informacije o prošlim stopama inflacije te uz njih i ostale informacije koje po njima mogu imati utjecaj na inflaciju poput cijena goriva i ponude novca. U ovom modelu je pretpostavka da dokle god ljudi vjeruju kako je cilj monetarne politike smanjiti inflaciju, anticipirat će promjene u monetarnoj politici te će prilagoditi inflacijska očekivanja što će posljedično pomaknuti kratkoročnu Phillipsovu krivulju. Prednosti ovog modela su brže i točnije predviđanje stope inflacije te micanje sustavnih pogrešaka. Tako izbor između nezaposlenosti i inflacije postoji u vrlo kratkom periodu dok neki teoretičari tvrde da Phillipsova krivulja može biti okomita na apscisu čak i u kratkom roku. Pretpostavka da su ljudi savršeno informirani, da imaju znanja i sposobnosti u potpunosti razumjeti kretanja i funkcioniranje gospodarstva su najveće kritike ovog model. Zagovornici ovog modela tvrde da nije važno ako svi sudionici imaju točna i jednaka očekivanja već da je bitno da su ona u prosjeku točna. R. Lucas je kritizirajući tradicionalne makroekonomske modele zaključio da je najbitnije obilježje ekonomskih politika koje provode vlade njihova vremenska konzistentnost. Predviđanja koja se temelje na podacima iz prošlosti postaju netočna kada modifikacije politike izmjene očekivanja o potencijalnim promjenama odnosa između važnih varijabli. To dovodi do toga da učinak očekivanja može dovesti do prekida veze između nezaposlenosti i inflacije stoga Phillipsova krivulja može nestati.

Prema kejnzijsanskom modelu zbog izostanka elementa očekivanja kod izvorne Phillipsove krivulje postojalo je mišljenje kako nisku razinu nezaposlenosti može kontinuirano održavati visoka stopa inflacije koja snižava realne plaće i na taj način potiče potražnju za radom. Kritikom tog pristupa Friedman skreće pozornost na činjenicu da takvi pokušaji mogu dovesti do toga da ekonomski agenti prilagođavaju svoje plaće inflaciji što ih dovodi do većih razina cijena uz istu razinu zaposlenosti. Nova kejnzijska teorija ukazuje da promjene u ekonomskim aktivnostima gospodarstva nastaju zbog toga što kasni prilagođavanje nadnica i cijena. Uzrok tome su troškovi cjenika i neelastične cijene. Tako je i nastala nova kejnzijska Phillipsova krivulja kao rezultat kritika monetarista i škole racionalnih očekivanja. U nju su

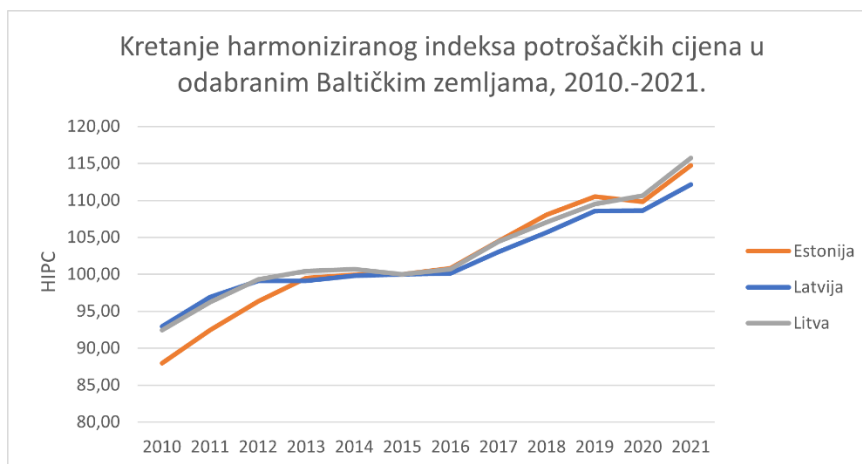
uključenje neelastične ili ljepljive cijene i racionalna očekivanja. Nova kejnzijanska Phillipsova krivulja postavljena je 1983. modelom kolebljivog formiranja cijena koje je donio Guillermo Antonio Calvo. Novi pristup se bazira na pretpostavci da poduzeća imaju realna očekivanja i znaju da ne postoji poveznica između inflacije iz prošlih razdoblja i tekuće inflacije te je pristup prilagođen primjenjivanju u realnom okruženju.

5. ANALIZA KRETANJA INFLACIJE, NEZAPOSLENOSTI I TRGOVINSKE OTVORENOSTI U POST-TRANZICIJSKIM ZEMLJAMA

5.1 Analiza kretanja stope inflacije odabranih zemalja

Na niže prikazanom grafikonu 1. prikazano je kretanje stope inflacije u Baltičkim zemljama. Analizirane zemlje su Estonija, Litva i Latvija. Stopa inflacije mjerena je harmoniziranim indeksom potrošačkih cijena (HICP) objavljenom na stranicama Eurostata. Najveći porast harmoniziranog indeksa potrošačkih cijena u promatranom periodu ostvarila je Estonija gdje je u 2010. godini godišnji prosječni indeks iznosio 87,96, a najveću vrijednost ostvario je u 2021. godini kada je iznosio 114,72. U 2021. godini najviši porast razine cijene dobara i usluga u odnosu na 2015. godinu ostvarila je Litva te su cijene u prosjeku bile više za 15,75%. Najmanju vrijednost harmoniziranog indeksa potrošačkih cijena u promatranom periodu ostvarila je Estonija u 2010. godini te su cijene dobara i usluga bile manje za 12,04% u odnosu na 2015. godinu.

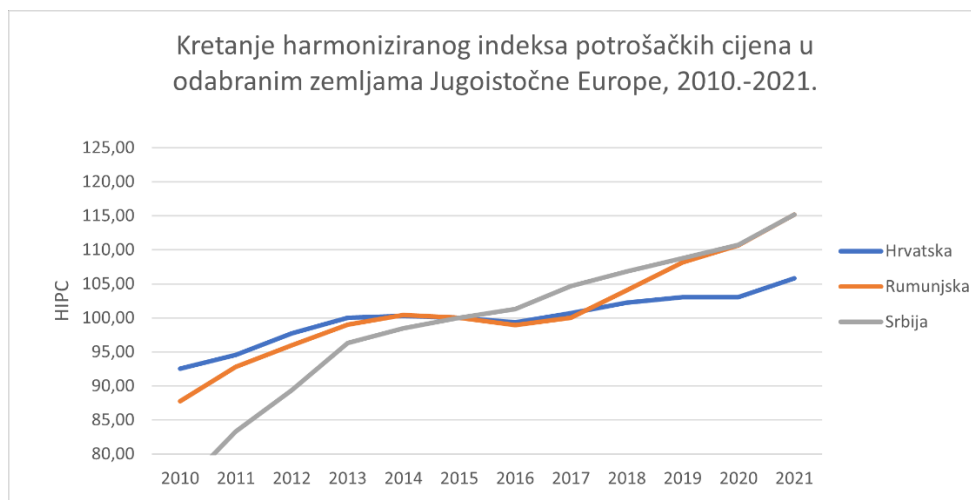
Grafikon 1. Kretanje harmoniziranog indeks potrošačkih cijena u Baltičkim zemljama

Izvor: Eurostat

Na grafikonu 2. prikazano je kretanje stope inflacije u zemljama Jugoistočne Europe. U periodu od 2010. godini do 2021. godine analizirane su Hrvatska, Rumunjska i Češka. Najveći porast indeksa harmoniziranih potrošačkih cijena u promatranom periodu ostvarila je Srbija. Početkom promatranog perioda je u 2010. godini indeks iznosio 74,9 te je u 2021. godini iznosio 115,20. Najveća vrijednost harmoniziranog indeksa potrošačkih cijena zabilježena je 2021. godine u Rumunjskoj kada su potrošačke cijene u prosjeku bile više za 15,2% u odnosu na 2015. godinu. Najmanja vrijednost harmoniziranog indeksa potrošačkih cijena zabilježena je u 2010. godini u Srbiji kada su cijene bile niže za 25,10% u odnosu na 2015. godinu.

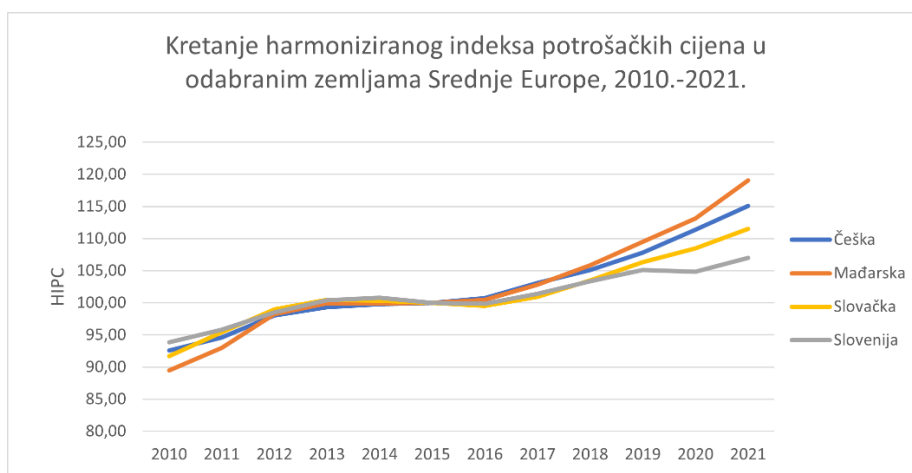
Grafikon 2. Kretanje harmoniziranog indeksa potrošačkih cijena u zemljama Jugoistočne Europe

Izvor: Eurostat

Na grafikonu 3. prikazano je kretanje stope inflacije u zemljama Srednje Europe koje uključuju Češku, Mađarsku, Slovačku i Sloveniju. Najveći porast harmoniziranog indeksa potrošačkih cijena u promatranom periodu ostvarila je Mađarska te je indeks imao najmanju vrijednost u 2010. godini i iznosio je 89,47 dok je najveću vrijednost imao u 2021. godini kada je iznosio 119,04. U odabranoj grupi zemalja je Mađarska zemlja u kojoj je indeks u promatranom razdoblju postigao svoje maksimalne i minimalne vrijednosti. Tako su u 2010. godini potrošačke cijene u Mađarskoj u prosjeku bile niže za 10,53% u odnosu na 2015. godinu. U 2021. godini su cijene značajno porasle te su u odnosu na 2015. godinu bile više za 19,04%.

Grafikon 3. Kretanje harmoniziranog indeksa potrošačkih cijena u zemljama Srednje Europe

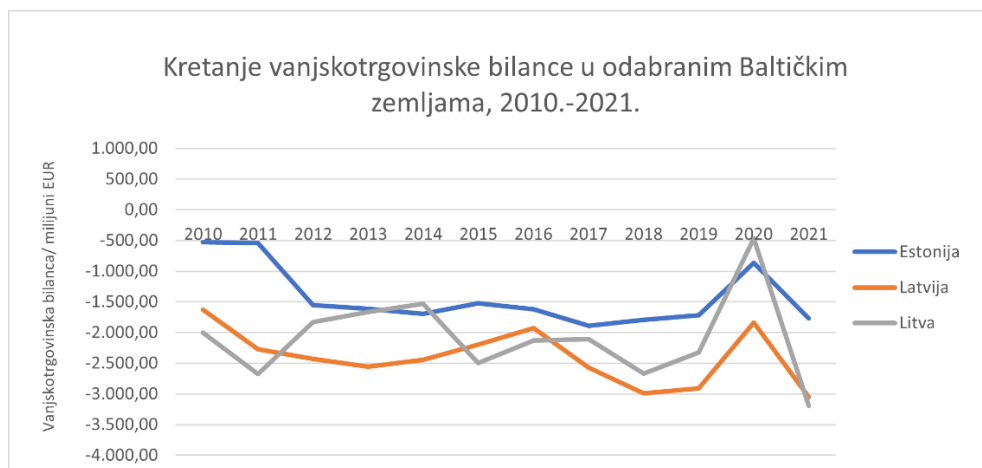

Izvor: Eurostat

5.2 Analiza kretanja trgovinske otvorenosti odabranih zemalja

Kretanjem vanjskotrgovinske bilance odabranih zemalja analizirana je njihova trgovinska otvorenost. U nastavku je obrađeno kretanje vanjskotrgovinske bilance Baltičkih zemalja u koje spadaju Estonija, Latvija i Litva. U promatranom razdoblju najveći deficit ostvarila je Litva u 2021. godini te je on iznosio 3.195,1 milijuna eura. Iako sve zemlje u promatranom razdoblju bilježe trend rasta deficita vanjskotrgovinske bilance, najmanju vrijednost deficita ostvarila je Litva u 2019. godini kada je deficit iznosio 464,7 milijuna eura.

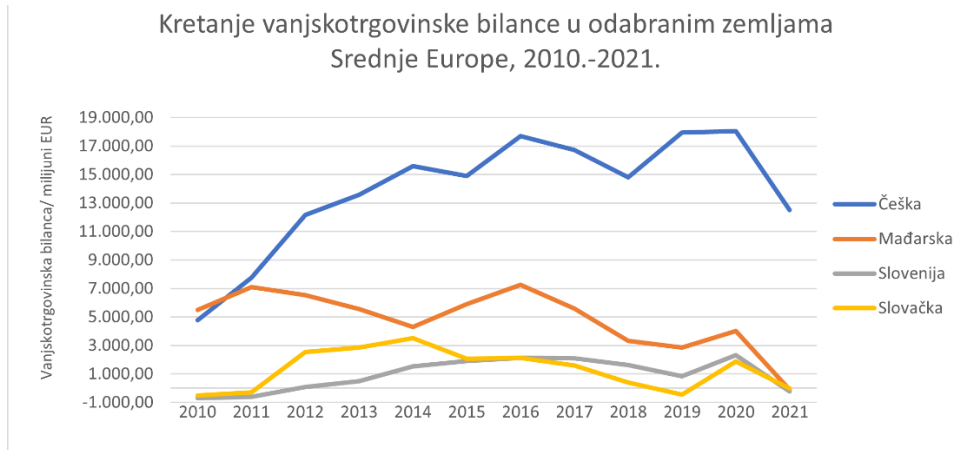
Grafikon 4. Prikaz vanjskotrgovinske bilance Baltičkih zemalja

Izvor: Eurostat

Na grafikonu 5. predstavljeno je kretanje vanjskotrgovinske bilance zemalja Srednje Europe. Analizirane zemlje su Češka, Mađarska, Slovenija i Slovačka. Češka vanjskotrgovinska bilanca je značajno veća od ostalih zemalja u odabranoj skupini. Tako je Češka u 2020. godini imala najveći suficit u odabranom periodu koji je iznosio 18.032,8 milijuna eura. S druge strane vanjskotrgovinski deficit Slovenije je najveći deficit u odabranoj grupi te je on u 2010. godini iznosio 692,7 milijuna eura.

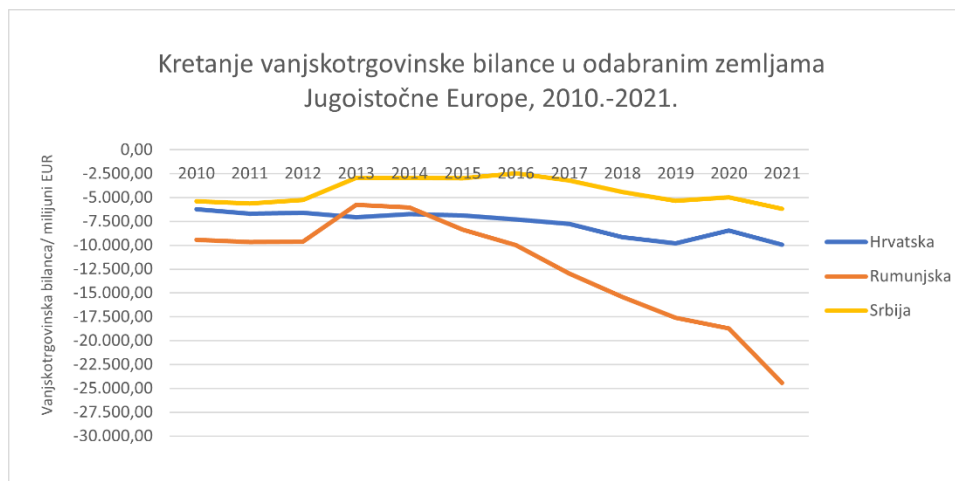
Grafikon 5. Prikaz vanjskotrgovinske bilance zemalja Srednje Europe

Izvor: Eurostat

Prikazom na grafikonu 6. je pokazano kretanje vanjskotrgovinske bilance zemalja Jugoistočne Europe u kojoj se nalaze Hrvatska, Rumunjska i Srbija. U sve tri odabrane zemlje je kroz promatrano razdoblje vidljiv trend povećanja deficita vanjskotrgovinske bilance. Također, u odabranom periodu nijedna zemlja nije imala suficit. Najveći deficit je ostvarila Rumunjska u 2021. godini kada je on iznosio 24.437 milijuna eura. Srbija je zemlja koja je u 2016. godini imala najbolju vrijednost deficita te je on iznosio 2.483 milijuna eura.

Grafikon 6. Prikaz vanjskotrgovinske bilance zemalja Jugoistočne Europe

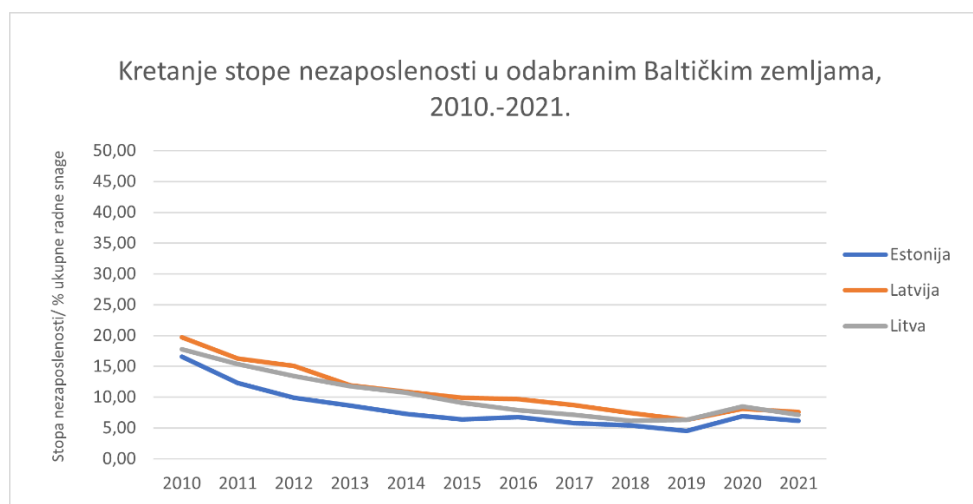
Izvor: Eurostat

5.3 Analiza kretanja stope nezaposlenosti odabranih zemalja

Na grafikonu 7. prikazano je kretanje stope inflacije u Baltičkim zemljama pod koje spadaju Estonija, Latvija i Litva. Stopa nezaposlenosti je mjerena udjelom nezaposlenog stanovništva u ukupnoj radnoj snazi. Kod odabranih zemalja prisutan je trend pada nezaposlenosti te nema većih odstupanja u kretanju nezaposlenosti odabranih zemalja. Najveću stopu nezaposlenosti

u razdoblju od 2010. godine do 2021. godine imala je Latvija te je ona 2010. godina iznosila 19,7%. Od Baltičkih zemalja najmanju stopu inflacije imala je Estonija 2019. godine te je ona iznosila 4,5%.

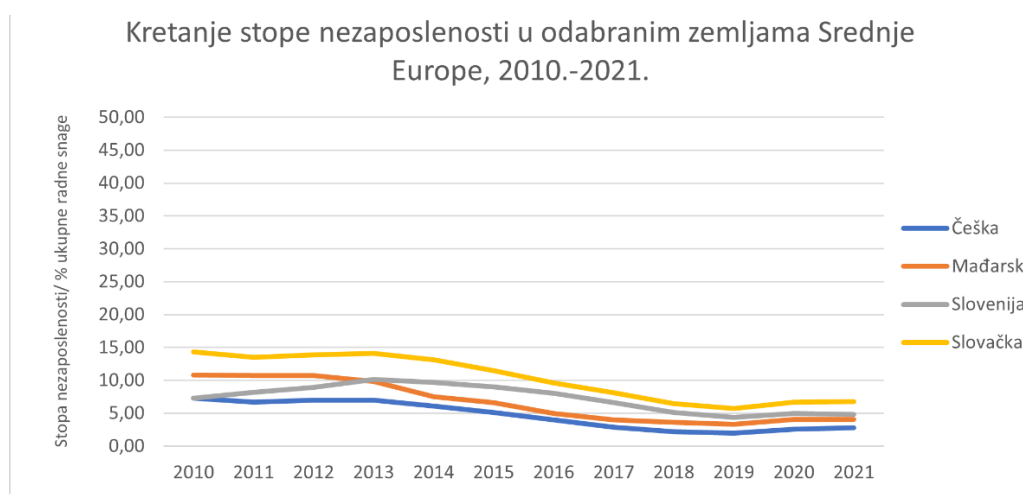
Grafikon 7. Stopa nezaposlenosti u Baltičkim zemljama

Izvor: Eurostat

Analizirane zemlje Srednje Europe su Češka, Slovačka, Slovenija i Mađarska. Sve odabrane zemlje Srednje Europe imaju približno jednako kretanje stope inflacije bez značajnih odstupanja. Od promatranih zemalja Slovačka ima najviše vrijednosti stope nezaposlenosti. Ujedno je i zemlja koja je u promatranom periodu ostvarila najvišu stopu nezaposlenosti koja je u 2010. godini iznosila 14,3%. Najnižu stopu nezaposlenosti je u 2019. godini imala Češka te je stopa nezaposlenosti iznosila 2%.

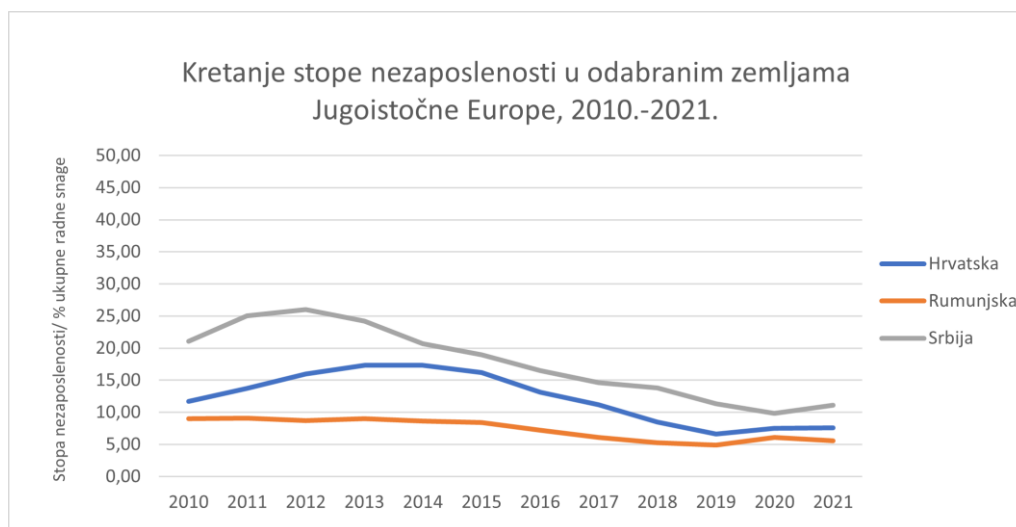
Grafikon 8. Stopa nezaposlenosti u zemljama Srednje Europe

Izvor: Eurostat

Od zemalja Jugoistočne Europe analizirane su Hrvatska, Srbija i Rumunjska. U promatranom periodu Srbija je zemlja koja ima najviše stope nezaposlenosti. Tako je u 2012. godini Srbija ostvarila stopu nezaposlenosti koja je iznosila 26%. S druge strane, u promatranom razdoblju Rumunjska je zemlja koja je zabilježila najmanju stopu nezaposlenosti od odabranih zemalja koja je u navedenom periodu iznosila 4,9%. U sve tri zemlje primjetan je trend pada stopa nezaposlenosti.

Grafikon 9. Stopa nezaposlenosti u zemljama Jugoistočne Europe

Izvor: Eurostat

Provedenim Grangerovim testom uzročnosti pokazalo se da je nulta hipoteza u kojoj nezaposlenost ne utječe na inflaciju netočna stoga se zaključuje da nezaposlenost ima utjecaja na inflaciju. Također je Grangerovim testom dokazano da inflacija ima utjecaja na nezaposlenost. Ispitivanjem povezanosti trgovinske otvorenosti i inflacije dokazano je da trgovinska otvorenost nema utjecaja na inflaciju dok inflacija ima utjecaja na trgovinsku otvorenost. Veza između trgovinske otvorenosti i nezaposlenosti u navedenom slučaju nije dokazana.

Tablica 1. Prikaz rezultata Grangerovog testa

Nulta hipoteza	Opservacije	F-statistika	Vjerojatnost
Nezaposlenost ne uzrokuje inflaciju	100	4.10780	0.0195
Inflacija ne uzrokuje nezaposlenost		4.05490	0.0204
Trgovinska otvorenost ne uzrokuje inflaciju	100	0.28508	0.7526
Inflacija ne uzrokuje trgovinsku otvorenost		7.07197	0.0014
Trgovinska otvorenost ne uzrokuje nezaposlenost	100	1.53833	0.2200
Nezaposlenost ne uzrokuje trgovinsku otvorenost		2.76478	0.0681

Izvor: podaci preuzeti s Eurostata, obrada autora

6. ZAKLJUČAK

Započinjanjem procesa tranzicije vjerovalo se da će tromi i inertni planski gospodarstva zamijeniti nova i agilna tržišna gospodarstva koja će potaknuti gospodarski rast i razvoj u promatranim zemljama. Pozitivni učinci provedenih reformi na početku su izostajali obzirom da su reforme u pojedinim segmentima gospodarstava i društava provedene stihijski i bez strukturiranog plana. Negativne posljedice tranzicijskog procesa su bile vidljive u visokim stopama nezaposlenosti, padu proizvodnje, porastu inflacije i društvenim problemima poput korupcije i neefikasnih državnih institucija.

Nakon nekog vremena države se okreću konzistentnoj trgovinskoj politici preko koje sklapaju trgovinske veze sa zapadnim zemljama. Kako bi osnažile svoje trgovinske aktivnosti na geografski bliskom području kreću u sklapanje trgovinskih sporazuma koja jačaju trgovinu između srodnih industrija. Otvaranjem granica prema zapadnim zemljama i jačanjem međunarodnih veza dolazi i do promjena na tržištu rada. Nestaje dio strukturne nezaposlenosti te se u većem postotku zapošljavaju žene i mladi. S druge strane to dovodi i do negativnih posljedica poput odlaska dijela stanovništva u razvijene zemlje.

U post-tranzicijskim zemljama kretanje stope inflacije je slično te ima tendenciju rasta, a najveću stopu inflacije od promatranih zemalja ima Mađarska. Trgovinska otvorenost svake promatrane zemlje je specifična te najveću trgovinsku razmjenu ostvaruje Češka. Stopa nezaposlenosti je kod svih post-tranzicijskih zemalja u padu te najveću stopu inflacije ostvaruje Srbija.

Provedenom analizom na odabranim zemljama nije potvrđen utjecaj trgovinske otvorenosti na inflaciju dok inflacija ima utjecaja na trgovinsku otvorenost. Na primjeru odabranih zemalja nije potvrđena povezanost trgovinske otvorenosti i nezaposlenosti. S druge strane potvrđen je međusobni utjecaj inflacije i nezaposlenosti.

POPIS LITERATURE

1. Abed, G. T., & Davoodi, H. R. (2000). Corruption, structural reforms, and economic performance in the transition economies.
2. Anušić, Z. i Švaljek, S. (1995). OLIVERA-TANZI EFEKT: TEORIJA I NJEZIN ODRAZ U HRVATSKOM PROGRAMU STABILIZACIJE. *Privredna kretanja i ekonomska politika*, 5 (44), 43-70. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/33721>
3. Baourakis, G., Lakatos, C., & Xepapadeas, A. (2008). Economic implications of the EU accession of Bulgaria and Romania: a CGE approach (No. 1423-2016-117754)
4. Barčáková, M., & Janas, K. (2019). Youth unemployment in Slovakia and in Slovenia. *Challenges of the Future*, 4(2), 98-105.
5. Barlow, D. (2010). How did structural reform influence inflation in transition economies?. *Economic systems*, 34(2), 198-210.
6. Barth, J. R., & Bennett, J. T. (1975). Cost-push versus demand-pull Inflation: Some empirical evidence: comment. *Journal of Money, Credit and Banking*, 7(3), 391-397.
7. Bayar, Y. (2017). Impact of openness and economic freedom on economic growth in the transition economies of the european uni6n. *South-Eastern Europe Journal of Economics*, 14(1).
8. Bejaković, P., & Gotovac, V. (2003). Unemployment and employment in the Republic of Croatia. MISC.
9. Benić, Đ. (2014). Monetarna politika: transparentnost središnje banke i ciljana inflacija. *Ekonomska misao i praksa*, (1), 233-246.
10. Blanchard, O. J. (1986). The wage price spiral. *The Quarterly Journal of Economics*, 101(3), 543-565.
11. Boeri T., Terrell K., 2002. Institutional Determinants of Labor Reallocation in Transition. *Journal of Economic Perspectives* 16, 51–76
12. Botric, V. (2003). Regional differences in unemployment: the case of Croatia.
13. Bowen, W. G. (1960). " Cost Inflation" versus" Demand Inflation": A Useful Distinction?. *Southern Economic Journal*, 199-206.
14. Brusentsev, V., & Vroman, W. (2008). *Unemployment and unemployment protection in transition economies* (No. 08-15). University of Delaware, Department of Economics.
15. Calvo, G. A. (1983). Staggered prices in a utility-maximizing framework. *Journal of monetary Economics*, 12(3), 383-398.
16. Caporale, G. M., Gil-Alana, L. A., & Trejo, P. V. (2022). Unemployment persistence in Europe: evidence from the 27 EU countries. *Heliyon*, 8(2), e08898
17. Cazes, S. (2002). Do labour market institutions matter in transition economies? An analysis of labour market flexibility in the late nineties. *An Analysis of Labour Market Flexibility in the Late Nineties*.
18. Christoffersen, P. (1998). From inflation to growth: eight years of transition.
19. Cuestas, J. C., & Gil-Alana, L. A. (2011). Unemployment hysteresis, structural changes, non-linearities and fractional integration in European transition economies.
20. Čabla, A., & Malá, I. (2017). Modelling of unemployment duration in the Czech Republic. *Prague Economic Papers*, 2017(4), 438-449.
21. D'Amico, S., & King, T. B. (2015). What does anticipated monetary policy do?.
22. Drabek, Z., & Smith, A. (1995). *Trade performance and trade policy in Central and Eastern Europe* (No. 1182). CEPR Discussion Papers..

23. DURSUN, E. (2019). INFLATION AND INFLATION COSTS. *Selected Issues on Current International Economics and Macroeconomics*, 88.
24. Eamets, R., Paas, T., & Masso, J. (2006). Labour market developments in the Baltic States. *Labor market flexibility, flexicurity and employment: Lessons of the Baltic states*, 1-19.
25. Earle, J. S., & Pauna, C. (1998). Long-term unemployment, social assistance and labor market policies in Romania. *Empirical Economics*, 23(1), 203-235.
26. Erdey, L., & Pöstényi, A. (2017). Determinants of the exports of Hungary: Trade theory and the gravity model. *Acta Oeconomica*, 67(1), 77-97.
27. Erkisi, K., & Ceyhan, T. (2019). Trade liberalization and economic growth: A panel data analysis for transition economies in Europe. *Journal of Economics Finance and Accounting*, 6(2), 82-94.
28. Eurostat, 2022: Employment and unemployment (Labour Force Survey). Dostupno na: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>
29. Eurostat, 2022: Harmonised index of consumer prices (HICP). Dostupno na: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>
30. Eurostat, 2022: International trade in goods. Dostupno na: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>
31. Fisher, I. (1926). A statistical relation between unemployment and price changes. *Int'l Lab. Rev.*, 13, 785.
32. Fischer, S., Sahay, R., & Vegh, C. A. (1996). Stabilization and growth in transition economies: the early experience. *Journal of economic perspectives*, 10(2), 45-66.
33. Friedman, M. (1997). The role of monetary policy American Economic Review (1968) 58, March, pp. 1–17. In *A Macroeconomics Reader* (pp. 176-191). Routledge
34. Gnanngnon, S. K. (2018). Multilateral trade liberalization and economic growth. *Journal of Economic Integration*, 33(2), 1261-1301.
35. Harumová, A. (2016). Inclusive Labor Markets as a Solution of Long Term Unemployment in Slovakia. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 7(2), 194.
36. Jelisivac Trošić, S., & Rapačić, S. (2015). Stanje i perspektive pristupanja Srbije Svetskoj trgovinskoj organizaciji. *Međunarodni problemi*, 67, 128-147.
37. Južnik Rotar, L., & Krsnik, S. (2022). Exploring Underlying Dimensions of Unemployment Benefits in Slovenia and Enterprise-Level Implications. *Management: Journal of Contemporary Management Issues*, 27(1), 45-62
38. Kaufmann, D., & Siegelbaum, P. (1997). Privatization and corruption in transition economies. *Journal of International affairs*, 419-458.
39. Keune, M. (1998). *Youth unemployment in Hungary and Poland*. International Labour Office, Employment and Training Department.
40. Kierzkowski, H. (2000). Challenges of globalization: The foreign trade restructuring of transition economies. *Russian & East European Finance and Trade*, 36(2), 8-41.
41. Kosma, M. T., Adam, A., & McHugh, M. J. (2003). *Trade Liberalization Strategies: What Could South Eastern Europe Learn From Cefta and Bfta?*. International Monetary Fund.
42. Kurečić, P., & Furdi, I. (2021). INTERNATIONAL TRADE OF THE REPUBLIC OF CROATIA WITH THE EUROPEAN UNION: TRENDS AND PERSPECTIVES. *Economic and Social Development: Book of Proceedings*, 509-520.
43. Kydland, F. E., & Prescott, E. C. (1977). Rules rather than discretion: The inconsistency of optimal plans. *Journal of political economy*, 85(3), 473-491.

44. Logarušić, M., & Raguž Krištić, I. (2019). ODREDNICE NEZAPOSLENOSTI U EUROPSKOJ UNIJI. *Ekonomski pregled*, 70(4), 575-602.
45. Lim, Y. C., & Sek, S. K. (2015). An examination on the determinants of inflation. *Journal of Economics, Business and Management*, 3(7), 678-682.
46. Lubyova, M., & Van Ours, J. C. (1997). Unemployment Dynamics in Eastern Europe; the Case of Slovakia. *European Economic Review*, 41(1997), 925-934.
47. Lucas Jr, R. E. (1972). Expectations and the Neutrality of Money. *Journal of economic theory*, 4(2), 103-124.
48. Machlup, F. (1960). Another view of cost-push and demand-pull inflation. *The Review of Economics and Statistics*, 125-139.
49. Majcen, B., & Kaminski, B. (2004). Trade policy in the Transition Process. *Slovenia: From Yugoslavia to the European Union*, 132-149.
50. Makin, J. H. (1981). *Anticipated money, inflation uncertainty, and real economic activity* (No. w0760). National Bureau of Economic Research.
51. Miroudot, S., Rouzet, D., & Spinelli, F. (2013). Trade policy implications of global value chains: Case studies.
52. Miskolczi, M. (2010). Trends in Unemployment in the Czech Republic and Regions. *IDIMT*, 32, 219-228.
53. Nagy, A. (1994). Import liberalization in Hungary. *Acta Oeconomica*, 1-25.
54. Novák, V., Vokoun, M., Stellner, F., & Vochozka, M. (2016). Institutional analysis of the contemporary regional labour market in the Czech Republic. *Economics and Management*.
55. OECD (2000), OECD Regional Assessment, OECD The Baltic States
56. Pautola, N. (1996). Intra-Baltic trade and Baltic integration.
57. Phelps, E. S. (1968). Money-wage dynamics and labor-market equilibrium. *Journal of political economy*, 76(4, Part 2), 678-711.
58. Phillips, A. W. (1958). The relation between unemployment and the rate of change of money wage rates in the United Kingdom, 1861-1957. *economica*, 25(100), 283-299.
59. Robert, P., Oross, D., & Szabo, A. (2017). Youth, Precarious Employment and Political Participation in Hungary. *Intersections*, 3(1)
60. Romer, D. (1993). Openness and inflation: theory and evidence. *The quarterly journal of economics*, 108(4), 869-903.
61. Rutkowski, J. J. (2006). *Labor market developments during economic transition* (Vol. 3894). World Bank Publications.
62. Sahay, R., & Vegh, C. (1995). Inflation and stabilization in transition economies: A comparison with market economies.
63. Schwarzer, J. A. (2018). Retrospectives: Cost-Push and Demand-Pull Inflation: Milton Friedman and the "Cruel Dilemma". *Journal of economic perspectives*, 32(1), 195-210.
64. Sumilo, E. (2006, August). Trade and trade policy developments in the Baltic states after regaining independence before joining the EU. In *XIV International Economic History Congress* (Vol. 21).
65. Svejnar, J. (2002). Transition economies: Performance and challenges. *Journal of Economic perspectives*, 16(1), 3-28.
66. Tomić, I., Rubil, I., Stubbs, P., & Nestić, D. (2019). The employment and social situation in Croatia.

67. Totonchi, J. (2011, July). Macroeconomic theories of inflation. In *International conference on economics and finance research* (Vol. 4, No. 1, pp. 459-462).
68. Vasile, V. (2004). *Demographic changes and labour market in Romania*. Institute of Economic Research, Hitotsubashi University.
69. Verkulevičiūtė-Kriukienė, D. (2015). Labour income and the unemployment rate in the regions of Lithuania, Latvia and Estonia: differences and change in the period 2004–2013. *Regional formation and development studies*, (2), 104-115.
70. Zeman, M. (2018). Unemployment in Slovakia between 1998 and 2016—one of the systemic problems of the national economy. *Ecoforum Journal*, 7(1).
71. Wachter, M. L. (1974). Phase II, Cost-Push Inflation, and Relative Wages. *The American Economic Review*, 64(3), 482-491.
72. Woodford, M. (2010). The case for forecast targeting as a monetary policy strategy. In *The Science and Practice of Monetary Policy Today* (pp. 23-40). Springer, Berlin, Heidelberg.

POPIS SLIKA

Slika 1. Kratkoročna i dugoročna Phillipsova krivulja (Benić, 2014).....	34
--	----

POPIS GRAFIKONA

Grafikon 1. Stopa inflacije u Baltičkim zemljama	37
Grafikon 2. Stopa inflacije u zemljama Srednje Europe	38
Grafikon 3. Stope inflacije u zemljama Jugoistočne Europe	38
Grafikon 4. Prikaz trgovinske bilance Baltičkih zemalja	39
Grafikon 5. Prikaz trgovinske bilance zemalja Srednje Europe	40
Grafikon 6. Prikaz trgovinske bilance zemalja Jugoistočne Europe	40
Grafikon 7. Stopa nezaposlenosti u baltičkim zemljama.....	41
Grafikon 8. Stopa nezaposlenosti u zemljama Središnje Europe	41
Grafikon 9. Stopa nezaposlenosti u zemljama Jugoistočne Europe.....	41

POPIS TABLICA

Tablica 1. Prikaz rezultata Grangerovog testa.....	43
--	----

ŽIVOTOPIS

MATEJA BUTURAJAC

Studentica poslovne
ekonomije

KONTAKT

+385911338833

mateja.buturajac@gmail.com

OBRAZOVANJE

EKONOMSKI FAKULTET U ZAGREBU

smjer Financije

2016-trenutno

II. GIMNAZIJA

Opća gimnazija

2012-2016

VJEŠTINE

- Vozačka dozvola B kategorije
- Samostalnost u korištenju MS Office (Word, Excel, PowerPoint)
- Iskusni korisnik engleskog jezika u govoru i pismu
- Osnovni korisnik talijanskog jezika u govoru i pismu

RADNO ISKUSTVO

VIŠA UREDSKA ASISTENTICA

SPAN D.D.

12/2020 - trenutno

- obavljanje općih uredskih poslova, upravljanje i održavanje uredskog prostora, upravljanje zalihama uredskog pribora
- Sudjelovanje u onboardingu novih zaposlenika, izrada mjesečnih izvještaja za plaće zaposlenika
- upravljanje Span ispitnim centrom

ASISTENTICA URED I LJUDSKIH RESURSA

OPTIMAPHARM D.D.

09/2020-12/2020

- Podrška svakodnevnom poslovanju HR tima pružanjem informacija o zaposlenicima, zakazivanjem intervjua i pomaganjem u procesu obračuna plaća
- Organiziranje sastanaka, poslovnih putovanja i nabava opreme i uredskog materijala

ADMINISTRATIVNA ASISTENTICA

FINA

01/2019-09/2020

- Unos podataka za bazu klijenata FINA digitalnih certifikata
- Organiziranje, priprema, skeniranje i pohrana dokumentacije za privatne stečajeve